

Mai Kőműves Kelemenek

Talán Székely János és Szilágyi Domokos sem gondolta volna, hogy vélemény-nyilvánításuk az Ady-évfordulón ennyire megmozgatja a közvéleményt (aminek csupán töredékes visszhangja volt a lapokban megjelent tucatnyi válaszcikk). A felháborodás parittyakövei olykor bizony az Ady—kérdésben különvéleményt megfogalmazó tehetséges költőket találták el, s ezt persze sajnáljuk. És Szilágyi Domokossal sajnálhatjuk azt is, hogy az egy-egy válaszban valóban csatározássá alacsonyodott vita „közel sem csiholt termékeny eszmeccserét költészetünk mai helyzetéről”.

Az Ady-vallással szembe jószerével a József Attila-vallást állító Szilágyi kimondott ugyan egy igazságot, ám ha állítását közelebből megvizsgáljuk, mindjárt kiderül: csak féligazság az. Igaz, József Attila hatását — esetleg döntő hatását — a mai harminc- és húszévesek nem tagadhatják le, de éppen a legújabb lírai termés a példa rá, hogy a közvetlen hagyomány megtermékenyítő ereje sokkal bonyolultabb, összetettebb, semmint egyenesági leszármazással lehessen bizonyítani. Mert nem csupán arról van szó, hogy maga József Attila is beolvasztotta költészetébe az elődök — többek közt Ady — eredményeit, s így a régebbi múlt közvetve, a nagy példán átszűrve hat. Más tényezőket is figyelembe kell venni. Legelsőként talán a népköltészetet.

A Forrás-nemzedék egyik-másik idősebb és főként a legfiatalabb költőinek mostanában megjelent köteteiben érdekes jelenséget figyelhetünk meg: nem szakadnak ugyan el a részben Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos közvetítésével kapott és felerősített József Attila-i látástól, XX. század közepi modern életérzésüket azonban az otthonról hozott, eleven népi örökséggel próbálják egyeztetni. Kányádi Sándor indulásakor a kérdés sokkal egyszerűbb volt: a népköltészet és Petőfi költői világának, forradalmiságának tisztelete szorosan egyet jelentett. Lászlóffyék már nem kapták ilyen készen, csorbítatlanul az eszményeket, s még inkább érvényes ez Király Lászlóra, Farkas Árpádra vagy Magyar Lajosra. Jellemző, ahogy e legfiatalabbak poézisében újraéled a székely népköltészeti örökség: már nem a népdal vonzza őket, hanem az összetettebb műfajok, például a legenda (Farkas Árpád Szervátiusz Jenőnek ajánlott versében a művészet modern teremtésének titkát, örömet és fájaldalmát, az újratermelő magányt igyekszik megfejteni a népi mítoszokat, népmeséket idéző hangon), s a legelevenebb vonzóerő — a ballada.

Nem végeztem statisztikai felmérést, de azt hiszem, nem tévedek: a modern költészetben meglepő, sőt rendhagyó jelenséget mutat fel ma a romániai magyar líra, legalábbis ez az ága, friss hajtása. Arany János megújító kísérletei és felülmúlhatatlannak tűnő megvalósításai után száz évvel inkább a groteszk értelmében modern balladák korát, divatját

éljük — a környező világ fintorai fintorra készítetik a költőket is. A mi romániai magyar költészetünk is ismeri ezt a hangot (Szász János kötetnyi groteszk balladája vár megjelenésre, s Szilágyi Domokostól sem idegen ez a műfaj, noha újabban a nagy kompozíciók áttételesebb gondolatiságát részesíti előnyben); megkülönböztető jegye viszont, hogy fedezte, megkereste a régebbinek, az ősi népballadának mai értelmét.

Balladák földje? Magyarai Lajos, a székely vándormunkás fia vér szerinti örökségének tudja a világszerte csodált folklórt, ükapáinak művésztette nemesedett fájdmát, élethalálharcát, jobbratörését. Olyannyira, hogy a családi emlékekből, az egykori népi költőhöz hasonlóan, szabályos balladát ír (Éjszaka. Szépapám balladája) — folkloristáink a megmondhatóí, nem fedeznék-e fel örömmel ezt a még ismeretlen darabot.

Nem hinném azonban, hogy ballada-kincsünk további gazdagításának ez volna a járható útja. Hiszen a reprodukálás, bármennyire sikerült is legyen, nem érhet fel az eredeti mű értékével, legfőképpen pedig nem töltheti be azt a szerepet, amelyet a népballada egykor, a műköltészet pedig ma vállalt és vállal. Bizonyára nem elég a modort eltanulni — a lényeghez, a szemlélethez-magatartáshoz kell közelférközni, de a mi korunkra figyelve.

Jellemző módon, az utóbbi évek költészetében tallózva, nem egy műfajilag szabályos ballada jut eszembe, amelyet ennek az izgalmas kísérletnek prototípusaként említhetnék, hanem a Poéma három hangra című, többretegű, versformájában is változatos Kányádi-költemény. Úgy is mondhatnám: ez a több balladából épített, rendhagyó és éppen ezért igazi hősköltemény. Mert Kányádi Sándor nem ámuldozik az imponáló látványt kínáló békási gátnál; a gátban s a gát mögött lévő tudásról, tehetségről, zsvajról, búról, örömről akar szólni, egyszerűen, közvetlenül — és ez sikerül is neki:

...én azt a barakk-kocsmát látom,
ahová kihajtott gallérral
rumozni járt az ifjúságom.

Kányádi poémájában nincs egyetlen szó sem Kőműves Kelemenről, magos Déva vára felépítőiről, a tizenkét kőműves mégis ott dolgozik „a vers falában”. Magyarai, akinek természetesen kevesebb tapasztalata van a művészi szándék okos rejtésében, mint Kányádinak (rokonságukra egyébként jellemzőek az idősebb költőtárs meleg szavai a Forrás-kötet elején), nos, Magyarai „lefordítja” az ősi balladát mai nyelvre:

Millió kőműves összetanakodék,
hogy az új világot ők felépítenék,
nem is az aranyért, nem is az ezüstért,
csak a tisztességért...

A befalazás motívuma a kortárs költő számára változatlanul a tragikum forrása, de annak erkölcsi vonatkozása válik hangsúlyossá: Magyarai Lajos szerint csakúgy, mint Hervay Gizella értelmezésében, korunk Kőműves Kelemenei, a maguknak építők, önmagukat építik a falba. A tett szépségét az sem ronthatja le, ha tudjuk, ha nem tagadjuk el:

Hősök jönnek sorba
hitüket sorsukkal elgondolni,
holtukkal a jövőnek élő falat rakni.
De a falból föld lett.

Hervay tehát tudomásul veszi a ballada-sorsot (sőt azt az időben meg is toldja), de nem hátrál meg: „Jövünk, ha föld is lesz a falból!”

Király László városépítője egyenesen erőt merít az összeomló paloták látványából, a harc csak csigázza kedvét; a Látomásban megjelenik Ezékiel, és ilyen szavakat szól:

... marad a kő, a vas, a beton,
és halljátok meg, hogy hittel-hívó
mesterek jönnek,
kiktől a máz pokol-idegen.

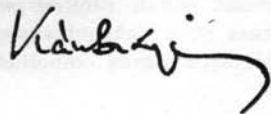
De A mesterek című versében Király A városok építése ciklusra is rálicítál; Kőműves Kelemenék példázatát úgy gondolja tovább, hogy építő hitét konkretizálja: egy olyan nemzedék nevében nyilatkozik, amely nem fél az idő múlásától, noha ő sem tudja megállítani azt, de halhatatlan emlékművet emel magának az időben; ezek a palotaépítők különböznek elődeiktől — legalábbis különbözni akarnak:

matuzsálemi időt élünk mi mesterek
nem azért mert építünk
erre ne gondoljatok
de azért mert mi voltunk az elsők
kik elfelejtettünk kínzókamrákat építeni
és mi magunk vagyunk az a nyíl
a palota tornyán

A mesterek szerzője őrzi ugyan még a népi vers egy-két formai sajátosságát (megszólítás, ismétlés, gondolatpárhuzam), a balladai homály azonban már teljesen eltűnik, s a Kőműves Kelemen Kassák öregkori líráján átszűrte hagyományából eredeti Király László-vers születik. Hagyományörzésnek és modernségnek, népszolgálatnak és nemzedéki valloásnak ez a szintézise ritka örömteljes pillanat — gondolom, minden olvasónak.

A ballada reneszánszára újabb költészetünkben további példákat is említhetünk, ha a motívum-vándorlás nem is ennyire nyilvánvaló. A Parnasszus felé egyre határozottabb léptekkel haladó Hervay Gizella Balladája, a műfaj-keverés ellenére vagy inkább épp azért, szintén iskolapéldája lehetne XX. századi életérzés és ősi, örök emberi problémák összekapcsolásának; Hervay versével bizonyítja, hogy a jelenkor is balladatermő, nem önkényesen utazik a költő a XX. századból vissza a XVIII.-ba vagy „hét kilométerrel odébb”, ahol már a XV. század is látható. Mert szerelmi tragédiák ott is születnek, ahol „nikkel és acélhajnalok süvitenek” s ahol „Ruhák karolnak egymásba mosópor-piramis mellett”; mert nemcsak a háború, de a magány is balladát érlel.

Persze, nemcsak ilyen komor balladák születnek, sőt nemcsak programvers-igényűek (mint amilyen Magyarai Hétarcú balladája vagy Csiki László ellenverse, a József Attila szegényember-verseit folytató, meghökentető, hatásos költeménye, a Ballada — gondolatjelekkel). A forma feltámasztása új funkcióval is együtt járhat, s meggyőzőbb példát nemigen mondhatnánk, mint ismét egy Kányádi-versét (ezúttal viszont újjáélt): a Zöld ballada szerelmi líránknak bizonyára tartós fényű gyöngyszeme lesz, messze túl a XX. század hatvanas évein.

Vita az építészek rangsorolásáról

krónika

Hogyan ismerhető el kis népek hozzájárulása az egyetemes építészettörténehez? E kérdés körül vita van kialakulóban a magyarországi szaksajtóban, s a majdani tanulságok — úgy véljük — más kelet-európai országokat s így minket is érdekelhetnek.

A *Magyar Építőművészet* 1968. 6. számában Major Máté professor, az Akadémiai Kiadó Architektúra-sorozatának* szerkesztője válaszol „Dr. B. I. tanárságéd” névtelennek minősített levelére. Vitaindítóként a címére érkezett levélből idéz: „Nagy örömmel látjuk a kiadásukban megjelenő Architektúra-sorozat köteteit. Viszont nem értjük, hogy miért kell a nagy külföldi építészeket ismertető sorozatba magyar építészeket is belekeverni.” Az ismeretlen levélíró szerint „így nem fogja elérni a célját az eredeti elgondolás: megismertetni a magyar közönséggel a modern építészet kimagasló egyéniségeit. Sajnos, a kortárs magyar építészek jelentőségben eltörpülnek a világnagyságok előtt. Hogy mérhető Arkay Looshov vagy éppen Nervihez? Ismétlem, csak nagy zavar lesz az olvasók fejében, mert Nervi és Arkay egyenlő formátumban, oldalszámban való megjelenése hamis képzetekhez vezet”. A rejtelmes bíráló egyenesen zavarosnak minősíti az új műtörténeti könyvsorozat megtervezését, mert „jelentéktelen magyar építészek vegyesen jönnek ki a világepítészeti nagyjaival...”

Előrebocsátjuk, hogy mi sem értünk egyet az idézett levélben megnyilvánuló felfogással, s igazat adunk Major professzornak, aki a társadalmi öntudat gazdagítása végett feltétlenül szükségesnek tartja a belföldi — nemzetközi viszonylatban relatív — nagyságok megismertetését az abszolút nagyságok mellett. Elítéli azt az idealista felfogást, amely „csakis abszolútumokban, lezárt, merev kategóriákban képes »látni« a valóságot, s e »látás« konzekvenciáit csakis végleges és megfellebbezhetetlen ítéletként hajlandó levonni és kimondani, mielőtt valódi tartalmukat végiggondolná”. Ha az ilyen abszolútizálást vennők alapul, csak a nyugati építészettörténetek és szaklexikonok alapján nyúlhatnánk saját témáinkhoz. Hová vezetne ez, amikor ezek az összefoglaló művek például egyetlenegy magyarországi építéssel sem foglalkoznak (néhány elszármazott és külföldön ismertté vált építész kivéve), még ha azok hazai viszonylataik között élenjáró építőművészek voltak is. Tegyük hozzá: ugyanez áll a román, szerb, bolgár és más kelet-európai népek építé-

◆ A brassói Új Idő hetilap Hétfaluban megtartott matinéja újabb tartalmi gyarapodást, alapszínezést jelent az olvasók, szerkesztők, művészek, írók találkozására tekintetében. A megye hagyományával, a megye múltjával, néprajzával, sajátos jellegével egyre többet foglalkozó lap a matiné központi kérdésévé tette a népi önismeret, a helyi értékek megbecsülésének feladatát. Az Aki tud — nyer versenyek mintájára (a művészi műsort és dívatbemutatót kiegészítően) vetélkedőt rendeztek, amelynek szereplői maguk az olvasók, a hétfalusi csángók voltak.

Idézzük az Új Idő beszámolójából: „A vetélkedő témája — Szecsesele-város és a csángó-lakta falvak helytörténeti ismeretei — kitűnő alkalmat teremtetett arra, hogy a csángó föld szülőttei Beke György Csángó krónika, 1968 és Csángók Bukarestben című riport-sorozatai alapján feldéuzzék szülőföldjük múltját, jelenéről valljanak, és szocialista jövőnk mellett tegyenek hitet. S ugyanakkor író és szerkesztő konkrétan felmérhette, milyen építőmunkát fejthet ki közírásunk az olvasók tudatában.”

Jellemző a csángók gazdag önismeretére, hogy a zsüri egy idő múlva „kifogyott” kérdéseiből, de a verseny még távolról sem dőlt el, hiszen még hét versenyző állott a „porondon”. Sebtében újabb kérdéseket kellett kidolgozni, s a válaszok során kiderült, hogy a helyi lakosság olyan történelmi részletekre is emlékszik, hogy például melyik csángó faluból (Krizba) jelentkezett a legtöbb önkéntes a 48-as szabadságharc seregébe.

* A budapesti Architektúra-sorozatban — egyformán 68 lap terjedelemmel — a következő kismonográfiák jelentek meg 1967 óta: Major Máté: Pier Luigi Nervi; Kubinszky Mihály: Adolf Loos; Dercsenyi Balázs: Arkay Aladár és legújabban Lucien Hervé: Építészeti és fénykép.

◆ Kovászna megye Művelődés- és Művészetiügyi Bizottsága — karöltve a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsával — a kisbaconi Benedek

krónika

Elek Emlékház megalapítása után újabb tanújelét adta a helyi hagyományokban rejlő szellemi tartalékok korszerű kibontásának: Körösi Csoma Sándor születésének 185. évfordulóján nagyszerű emlékünnepeket rendezett. Sepsiszentgyörgyön Cicerone Poghirc bukaresti és Debreczy Sándor kolozsvári egyetemi tanárok méltatták a „nagy utat“ Háromszéktől a Himalájáig, Kovásznán elhelyezték a tudósról készülő szobor alapkövét (Körösi Csoma-szoborral jelentkezett Jecza Péter is, Puskás Sándor is), majd küldöttségek keresték fel a tudós szülőfaluját, ahol Vita Zsigmond méltatta az egykori enyedi diákot. Az ünnepségeken a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház művészei szerepeltek.

Ugyanezen alkalomból Körösi Csoma-emléktáblát helyeztek el Nagyenyeden is, a tudós egykori iskolájának, a mai Bethlen Gábor Líceumnak a falán.

A Körösi Csoma-emlékezés jegyében testvéralapunk, az Utunk ankétot közölt Gy. Szabó Béla grafikusművész, Csetri Elek történész, Vita Zsigmond irodalomtörténész, Murádin László nyelvész, Xántus János természetkutató és Korda István író (a több nyelven megjelent A nagy út életrajzi regény szerzője) részvételével. Az Igaz Szó Magyarai Lajos Csoma Sándor naplója című költői poemáját hozza.

Sajtónk mindenütt megemlékezett a tibeti szótár és nyelvtan székely szerzőjéről, s az Előre hasábjain Domokos Géza elégtétellel állapítja meg (távlatokat nyitva a jövőbeli Körösi Csoma-tárgykorra is): „Mindig itt volt, igaz. De csak mint szép hit, fájdalomos emléke — sejtelmes mítosz. Megérkezett, s a szobor, emléktábla, az országos tiszteletadás bizonyára a kis és nagy Cso-

szei esetében is. Tudomásul véve a magyar építészek ismeretlenségét, Major Máté felveti a kérdést, milyen konklúziót vonjunk le ebből a sajnálatos tényből? „Vajon azt-e, hogy modern magyar építészet tulajdonképpen nincs is, ami van, az nem érdemli meg az építészet nevet, mert nem üti meg az európai mértéket?“

Igaz, hogy Pier Luigi Nervi (1891—) és Árkay Aladár (1868—1932) között nagy a különbség Nervi javára, de összehasonlítni őket nem lehet, mert más-más korban éltek. Nervi első nagy munkája akkor készült, amikor Árkay már befejezte pályafutását. Nervi ma a világ egyik legnagyobb vasbeton-konstruktőre, Árkay viszont a magyar szecessziós építészetnek volt a jelese. Ha már összehasonlítunk, akkor a kortársakat kell elővenni, Árkay esetében a nyugati szecesszió jeleseit. Ki állíthatná — kérde Major —, hogy például a lexikonok ismertette Victor Horta (1861—1947) brüsszeli Tassel-szállodája. Henry van de Velde (1863—1957) kölni Werkbund-színháza vagy August Endell (1875—1925) müncheni Elvirafogyaszalója „jelentősebb alkotásai a világ és a szülőhazák építészetének, mint Árkay budapesti fasori temploma a magyarnak, sőt az egyetemesnek?“.

Major professzor végig kitart az Architektúra-sorozat eddigi és a jövőben is követendő programja mellett, mondván: „Az értelmes — laikus — olvasó, ha kezdetben talán zavarba is jön, később, a nagy építészmérősök zaporodtával egyre inkább ki fogja alakítani a maga értékrendjét a modern építészetet illetően, és Nervit is, Árkayt is többé-kevésbé a saját helyén és a saját produkciójában fogja nagyra becsülni.“

*A mi hozzászólásunk a vitához abból indul ki, hogy a londoni *The Architectural Review* 1968. 3. száma Árkay Aladár munkásságát három és fél lapon ismerteti, nyolc fényképpel, két rajzzal, mégpedig éppen Dercsényi Balázs, a budapesti Árkay-emlékkönyv szerzője tolmácsolásában. Az angol Árkay-bemutató az ugyane folyóirat 1967. 7. számában megjelent Lechner Ödön-ismertetés folytatása*. Tekintve, hogy ezek a londoni közlések az eredeti magyar Lechner- és Árkay-monográfiák megjelenése után tűntek fel (Árkay esetében még egy év sem telt el), logikusan vetődik fel a kérdés: vajon a kiadványok és az angol ismertetések között nincs-e összefüggés? Természetesen van! S ez azt jelenti, hogy mind a Lechner-emlékkönyv, mind az Architektúra-sorozat Árkay-kötete megtette a maga külföldi szolgálatát: hozzájárult ahhoz, hogy a külföld felfigyeljen, megismerje és elismerje e két jeles magyar építész. Ezen az úton mindketten bevonulhatnak már a nyugati, egyetemesnek felfogott építészettörténetekbe és szaklexikonokba, ahol bizonyára nem rangjuk és szerepük, hanem a közvetítés hiánya miatt nem találtak még helyet.*

* A Lechner Ödön-emlékkönyv Dr. Kismarty-Lechner Jenő szerkesztésében még az Architektúra-sorozat megindulása előtt, 1961-ben jelent meg a budapesti Képzőművészeti Alap Kiadványállalatának gondozásában.

Az Architektúra-sorozat belföldi funkciója, az egyetemes és magyar jelesek ismertetése elválaszthatatlan attól a nemzetközi szereptől, mely a magyar építészeket a nagyvilágnak mutatja be. Ha a „Dr. B. L. tanársegéd” emlegette „belekeverés”-t a magunk részéről nem tartanók természetesnek, akkor a Művészeti Lexikont vagy akár Szerb Antal irodalomtörténete is meg kellene támadnunk, mert azt a képzetet keltik, hogy a magyar művészet és irodalom majdnem akkora, mint az egyetemes. Pontosan Nervi és Árkay egy sorozatban való megjelenetése hívta fel és hívhatja fel a továbbiakban is a Nyugat figyelmét a „relatív” nagyságokra. Ha nem így volna, akkor a *The Architectural Review* másalakiról emlékezett volna meg, nem Árkayról.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy bármely ország vagy nép (még inkább a kisebbje) maga kell elvégezze „ásatásait”, hogy felfedezhesse nagyjait, s ez leginkább érvényes az architektúrára, mert az építészeti műalkotásokat nem lehet elszállítani kiállítás céljából. A szellem nemzetközi körforgása azt igényli, hogy minden részt vevő ország vagy nép magát is adja, ne csak a világhíreket továbbítsa. A körforgás csak így lehet igazán egyetemes emberi.

Hazánkban is párhuzamosan jelennek meg a külföldi és belföldi szerzők egyetemes és honi témájú munkái. Alapítványok támogatásával a román fordítása, az *Istoria artei universale* mellett könyvtárainkban található az öt kötetre tervezett *Istoria artelor din România* már megjelent I. kötete, s Andrei Pănoiu művét a régi indiai építészetéről vagy a német Curt Siegel modern építészeti szerkezetformákról szóló szakkönyvének román kiadását kiadását kiadását George Curinschi kitűnő könyve a hazai műemlékek restaurálásáról. Igaz viszont az is, hogy e kiadványok között még nem jelentkeztek a hazai építészeti monográfiái, holott bizonyos, hogy Ion Mincu vagy Kós Károly emlékkönyvei sem csupán itthon töltenének be hasznos hivatást, hanem világméretreketbe vetíthetnek ki hazai jeleseinket, igazolván, mivel járultunk hozzá mi is az egyetemes építészettörténehez.

Balogh Ferenc

A kanti kriticizmus és a jelenkori gondolkodás

A kanti filozófiának, „a modern gondolkodás breviáriumának” a matematikáját teljes egészében felszínre tartják azok a mai viták, melyek a filozófia tárgyát és módszertanát, a logikát és az ismeretelméletet, a praxiológiát és az axiológiát, a tudomány és a kultúrfilozófia alapjait, az emberi személyiség alkotó- és fejlődőképeségét érintik. A kanti kriticizmus számos folytatója, köztük Windelband, Rickert, Cassirer, Volkelt, Bauch, jelentős mértékben járult hozzá az ismeretelmélet, a logika, a jelentéstan és az

ma-monográfiát is elhozza; annyi tapogatózás után munkásságának rendszeres, átfogó ismertetését is naprendre tűzi.”

◆ A romániai magyar irodalmi és művészeti élet újabb jelentős eseményéről adhatunk hírt: a kolozsvári Rádióstúdió és az Utunk szerkesztősége a Dónát úti korszerű stúdiószínpadon és a 261 méteres középhullámon nagy közönségsikerű nyilvános előadást rendezett Légből kapott irodalom címen. A napi híren és a szükséges műfaji kritikán túl az esemény hagyományteremtő fontosságát kell mindenekelőtt hangsúlyoznunk.

A háromórás, többnyire kabaré-jellegű műsorban a romániai magyar irodalmi és művészeti élet kapott újabb, nagy hatósugarú fórumot, egyformán növelve a nézők—hallgatók és folyóiratszerkesztők, színházi emberek érdeklődését hasonló rendezvények iránt.

Közvetlen helyi hagyományok hiányában a műfajiság persze csak fokozatosan alakul ki, az Utunk, a Rádióstúdió és a kolozsvári Állami Magyar Színház művészeinek kezdeménye azonban máris rendkívül biztató.

A kissé hosszú — mert helyenként lanyhuló — műsorból három jelenetet kell kiemelnünk, Szinberger Sándor (Madách és a Rendező tragédiája), Nagy István—Huszár Sándor (Hogyan udvarolt Nagy István Fényes Aliznak) és Bajor Andor (Interjú Jean-Paul Sartre-ral) paródiáját, s e jelenetekben különösen két nagyszerű színészi teljesítményt: András Mártonét és Barkó Györgyét. Veress Zoltán kupléi jelentettek az Utunk rádiószínpadának másik ügyes műfaji telitalálását.

téka

Istoria Literaturii Române

A román irodalomtörténeti kézikönyv II. kötete az Erdélyi Iskólától a Junimeáig terjedő korszakot fogja át. Középpontjában 1848 áll, a maga nemzeti és polgári eszmeiségével. A felvilágosodás, egy későklasszicista, egy romantikus és egy realista irány fonódik egybe ennek a közel egy évszázadot felölelő korszaknak az alkotásaiban. Ekkor szabadul ki a román irodalom végérvényesen a görög-szláv befolyást jelentő délkeleteurópai-ság köréből, s találja meg kapcsolatait — mind eszmei, mind művészi vonatkozásban — a polgáriassult nyugati irodalmakkal. A kötetet Alexandru Dima vezetése alatt álló öttagú bizottság szerkesztette, s keretfejezeteit és monografikus feldolgozású írói portréit neves irodalomtörténészek írták. E fejezetekből kiemelkedik ki a korszak nemzeti—népi irányzata. (Editura Academiei RSR, 1968.)

Gera György

Baudelaire

Kiújult Ady-viták idején különös érdeklődéssel olvassuk az Irodalomtörténeti Kiskönyvtár immár 37. köteteként megjelent kismonográfiát az oly zaklatott életű költőről, a nagy viharokat kavart, de a líra megújításában kulcs-szerepet játszó költői életműről. Gera György kitűnő kalauzsnak bizonyul: a magyar esszé legjobb hagyományaihoz híven, írói és irodalomtörténeti erényeket egyesít ebben a művében; egyaránt dicsérhetjük jártasságát a francia irodalom kérdéseiben s monográfia-építésének módszerét, — életpályát és életmű, társadalmi meghatározottság és egyéni sors, lelki adottságok, tehetség egysége (de nem egyoldalú) vizsgálatát. (Gondolat, 1968.)

értékfilozófia továbbfejlesztéséhez. Ezért az építő jellegű viták során — kellő válogatással — értékesítenünk kell a különböző irányzatokban és kereszteződésekben rejlő gazdag eszmei tartalmat, s indokolatlannak és elavultnak bizonyul bármiféle nihilista magatartás „e megkapó fogalomarchitektúrával“, a modern szellemiség kritikájával szemben.

A transzcendentális filozófia alapos kritikai felmérése Kantot több vonatkozásban is a jelenkori gondolkodás eleven hagyományaként tünteti fel, ezt teszi Alexandru Boboc nemrég megjelent munkája, a *Kant és a neokantianizmus** is.

Amint az magától értetődik, e munka a kanti kritizmus történeti jelentőségét kutatja, és bevezet a posztkantianusok és a neokantianusok tanulmányozásába.

Kant megértésének kulcsát kétségtelenül gondolkodásának fejlődésében, a kritizmus tudományos megalapozottságában és szintetizáló mélységében, a neokantianizmus különféle szerteágazó rendszereinek utólagos kibontakozásában kell keresnünk, valamint „a gondolkodás összes lehetséges alkotóelemének megalapozására és felülvizsgálására vonatkozó igényben“. A kanti filozófiával ugyanis — amely bizonyos eszmerendszereket romba dönt, másokat alátámaszt — az intellektus felfedi saját *struktúráját* és *dinamikáját*, de önmaga meghaladásának szükségességét is, anélkül azonban, hogy megjelölné az antinómiákon való túllépés feltételeit és hatékony módjait. Kant a szintézis lehetőségeit kutatja, az elvonatkoztatás és az általánosítás a priori jellegéből kiindulva, felvázolja az empirikus és az elméletileg szükséges, az érzelmi és az intellektuális, a logikai és a tartalmi egymásra vonatkoztatásának útját. Igen jelentős kérdéseket vet fel, és kidolgozza a logika, az ismeretelmélet és a kultúrfilozófia fogalomrendszerét, mely körül heves viták zajlanak majd. A *tiszta és kritikájának* elveit és érveit utóéletük során sokféleképpen értékelték és értelmezték. Alexandru Boboc hozzáértéssel és egyenes nézőpontból vizsgálja a marburgi iskola elméleteit, a „fiziológiai“ iskola, valamint a „kritikai metafizika“ és a „kritikai realizmus“ elnevezésű irányzatok nézeteit. A marburgi iskola logicizmusát két változatában: a *tiszta megismerés* Cohen-féle logikájában és Natorp meg Görland metodologizmusában ragadja meg a szerző. Bemutat néhány szintézisre és a logicizmus meghaladására irányuló törekvést is. például Liebert jelentés- és lételméletét, továbbá Cassirer funkcionálisizmusát.

A bázeli iskola érdeklődésének középpontjában is a logika és az ismeretelmélet problématikája áll. Jelentős szerepet játszik itt a normativizmus, melyet a szerző Windelband logikáját és kategóriaelméletét, Rickert és Cohn ismeretelméletét és Rickert predikátumlogikáját elemezve ismerteti.

Igazság és valóság, az igazság formái és szerkezete, a dialektika, a megismerés és a nyelv mint szimbólumrendszer, a jel- és jelentéselmélet megannyi kérdés, amely élénken foglalkoztatja a kutatókat és a

* Alexandru Boboc: *Kant și neokantianismul*. Editura științifică. București, 1968.

gondolkodókat. Tárgyalásukra a *Kant és a neokantianizmus* második felében kerül sor.

Alexandru Boboc joggal állapítja meg, hogy a neokantianusok az érvényesség elvéből kiindulva, át-fogó rendszerbe foglalták azokat az értékeket, melyek a kulturális alkotás különböző területeit strukturálják, megalapozzák, és egyetemes összefüggésekbe állítják. A logikában tovább mennek, egészen annak új alapokon, a modern matematika szintjén történő megreformálásáig, az ismeretelmélet pedig a megismerés kritikájaként jelenik meg náluk: a természet-vagy a társadalomtudományok ismeretelmélete a kritika lehetőségeit tanulmányozva önálló fogalomrendszert alakít ki.

A filozófia fogalma, a tárgyára és az alapjaira vonatkozó felfogás szabja meg a kriticismus különféle válfajainak irányvételét. Azt a kanti eszmét, hogy a filozófia különleges tudomány, törvénytára az emberi értelemnek, amely egyként vonatkozik a *természetre és a szabadságra* s mindarra, *ami van és aminek lennie kellene*, valamennyi neokantianus irányzat és valamennyi későbbi rendszerépítésre törekvő iskola feleleveníti, egyik vagy másik elemét — vagy a tiszta ész kritikáját, vagy a gyakorlati ész kritikáját — állítva előtérbe.

A *Kant és a neokantianizmus* szerzője hivatkozik néhány ismert neokantianus véleményére, s kiemeli törekvésüket egy olyan rendszer létrehozására, amely a „világnak”, „Mindenségnek” vagy „Kozmosznak” nevezett egészre vonatkozik. A filozófia ugyanis egyetemes tudomány, részeinek, a logikának, az ismeretelméletnek, az etikának, az esztétikának, az antropológiának egységgé kell szerveződniük, az *értékek filozófiájává*. A filozófia „egyetemes tudomány”, a világ egészére vagy a világra mint egészre vonatkozik. „az igazság, az érték és a valóság” rendszerbe foglalt egysége. Elméleti és gyakorlati jelentősége is van, amennyiben a „világ filozófiája” és az „élet filozófiája”.

E megállapítás segítségünkre van a filozófia helyének kijelölésében a tudományok között, s módot ad arra, hogy kialakítsuk a tudományok osztályozásának néhány szempontját. A neokantianus osztályozás *formális* szempontokat vesz figyelembe, elsősorban a *módszer* szempontját. Ez kétségtelenül előrelépést jelent, az a történelmi pillanat tükröződik benne, amikor a módszer kérdése központi jelentőségű volt a tudomány fejlődésére nézve. A módszer kritériuma nem az egyetlen, de igen jelentős, s elvileg nem szabad elvetnünk. Sokféle kritérium lehetséges, a fő az, hogy tudományos jellegűek és hatékonyak legyenek. A tárgyi szempont — mely nem érinti feltétlenül a mozgásformákat — szintén lényeges kritérium lehet, de nem az egyedüli. Ugy tűnik azonban, hogy a szóban forgó munka szerzője, eltúlozva a tárgyi szempont jelentőségét, bizonyos fenntartással kezeli a formális kritériumokat, amelyek pedig elengedhetetlenek a tudományos rendszerek megítélésében.

Nagy jelentőségűek a mai viták szempontjából azok a neokantianus történelem- és kultúrfilozófiai nézetek, amelyeket a szerző munkája utolsó részében elemez. Alexandru Boboc felhívja a figyelmet arra, hogy itt az alkalmazott filozófia önálló diszciplínáiról

téka

Traian Herseni

Psihosociologia organizării întreprinderilor industriale

Hogy a vállalatvezetés és -szervezés nem csupán politikai kérdés, már évek óta felismert igazság, de Herseni professzor könyve az első valóban tudományos igényű mű, amelyet hazai pszicho-szociológus e problémának szentel. Az inkább szakembereknek, mint a nagyközönségnek szánt könyv felhasználja ugyan a nemzetközi szakirodalom számottevő eredményeit, de elméleti általánosításai az általa vezetett empirikus pszichoszociológiai kutatások feldolgozott eredményeire támaszkodnak. Mivel e határtudományt a gazdasági élet konkrét szervezési és vezetési szükségletei szülték, kutatásaiban mindig erősen gyakorlati szempontok vezérik, anélkül, hogy az elméleti igényt feladná. (Editura Academiei R.S.R., 1969.)

Le Corbusier

A jövő nagyvárosai

Le Corbusier századunk egyik legmarkánsabb építész. Egyike az elsőnek, akik kitűzték az építészeti s a városrendszert új irányait, melyeket korunk — több-kevesebb hűséggel — ma is követ. A magyar fordításban most megjelen, közvetlenül a háború után írott kis könyve több korábbi munkájában kifejtett gondolatainak gazdag szintézise. Le Corbusier megérzi a modern építészeti szükségleteit s az új anyagokban rejlő lehetőségeket. Városépítészeti koncepciójának lényege: levegős, napfényes környezet a város minden lakójának. Megteremti ennek elvi-építészeti lehetőségeit. Rendszerezi azokat a feladatokat, amelyek az egyéni és kollektív élet egyensúlyát hiva-

téka

tottak megvalósítani. A szép kiállítású kötetet gazdag képanyag — Le Corbusier számos vázlata és a valóra váltott tervek fényképe — illusztrálja. (Gondolat, 1968.)

Toró Tibor

Neutrínul și rolul lui în fizică, astronomie și cozmologie

Mi a neutrino és mi a szerepe a mikro-, makro- és megakozmoszban észlelhető fizikai, asztrofizikai jelenségekben? Erre a kérdésre ad választ a szerző — a temesvári egyetem előadó tanára —, felhasználva az idevonatkozó kutatások legfrissebb eredményeit. A könyv elsősorban azokhoz az értelmiségiekhez szól, akik érdeklődnek a modern fizika felfedezései és távlatai iránt, de új gondolatokat ébreszthet azokban is, akik a fizika filozófiai problémáival foglalkoznak. A gazdag bibliográfiai jegyzék a kutatók számára nyújthat értékes útbaigazítást. (Editura Enciclopedică Română, 1969.)

Luigi Chiarini

A film gyakorlata és elmélete

„Igen fontosnak tartom azt a fajta elemzést, amelyet itt magam is elvégeztem: a filmművészet egybevetését a többi művészettel, amelyek bizonyos értelemben véve adósa” — írja Chiarini professzor, a pisai egyetem filmtörténet- és esztétikatanára, a Velencei Filmfesztivál igazgatója könyvének a magyar olvasókhöz címzett előszavában. Mint gyakorló filmrendező, jószemű kritikus és teoretikus elemzi a film elméletét és gyakorlatát. A jó film feltételeit körvonalazza, mércét tartva a szakembernek és tájékozódást nyújtva a filmet szerető olvasónak. A könyvet Zentai Éva fordította. (Gondolat, 1968.)

van szó, amelyek az ember értékének, az emberi cselekvés értelmének eszméjét alapozzák meg. Ugy véljük, teljesen indokolt az a könyv vége felé megfogalmazott tétel, hogy a neokantiánusok az érték, a praxis és a szimbolikus forma fogalmai révén olyan módszertani modellt keresnek, amely megfeleljen a társadalomtudományok sajátos szerkezetének, egyként figyelembe véve az objektivitás és a szubjektivitás szerepét, a történelmi-dinamikus és a szerkezetstatikus sítót egyaránt. Ismeretes azonban, hogy a társadalomtudományoknak ilyenszerű dialektikus szemlélete nem lehet fel sem Kantnál. sem a neokantiánusoknál, ilyen irányú törekvéseiket csak részben koronázta siker. Maguknak az érték, gyakorlat, szimbolikus forma fogalmaknak is olyan elégtelen értelmezést ad a kriticismus, hogy ez lehetetlenné teszi egy átfogó dialektikus felfogás kialakulását.

Kérdésfeltevései és válaszai, elemzéseinek mélysége és árnyaltsága kétségtelenül a modern filozófiai gondolkodás egyik nagy vállalkozásává avatja a kriticismust, ezért tanulmányozása és újraértékelése mulhatatlanul szükséges. Szélesebb történelmi távlatban lehetőségünk nyílik olyan magyarázatra, amely túllépi majd az elvont értékelés korlátait. Kant a modern dialektika megalapítóinak egyike. A kanti filozófia újraértékelése a dialektika további fejlődésének fényében felfedi a kriticismus erényeit, de korlátait és következtelenségeit is. Alexandru Boboc munkája jelentős állomása ennek az újraértékelésnek.

Alexandru Florian

A közírás az irodalomban

Fokozódó belefelejtkezéssel olvastam végig a könyvet, amely úgy állott össze, hogy Balogh Edgár összeválogatott Szentimrei Jenő cikkeiből egy kötetnyit.* Nem is az író egész életének a terméséből, csak abból a húsz évből (1921—1940), amely szerkesztői céljának leginkább megfelelt. Az előzetes, újszólván sors- és kortársi érdeklődést voltaképpen kíváncsiság váltotta ki belőlem: csakugyan, hogyan mérhetők ma le könyvből és irodalomként az egykor talán napi feladatként, minden nagyobb esztétikai igény nélkül írott s jórészt napilapokban megjelent cikkek?

Tudom, hogy akkoriban a szerzők maguk se könyvekbe szánták ilyen természetű alkotásaikat. A napilapok szerkesztési gyakorlatában rangosító anyagnak, színesítőnek tekintették a tartalmasabb cikkeket, amelyek olvasmányosabbá teszik az újságot, s a hírközlés mellett kirajzolják társadalmi szerepét, világnézetét, politikai elkötelezettségét vagy függetlenségét. A jó újságcikk nagy érték volt a napilapoknak, de

* Szentimrei Jenő: *Sablon helyett csillag. Publikisztikai gyűjtemény. Szerkesztette és bevezetővel ellátta Balogh Edgár. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1968.*

téka

Áprily Lajos

Tavaszi tüzek

Egy eredeti műves-költészet elválaszthatatlan részei e kötetbe gyűjtött román versfordítások. Sajátos módon megfogalmazott költői hitvallások két nép kimagasló költőegyniségeinek az Alkotásban való találkozásáról, olyan szinten, ahol a műfordítás megszűnik mestersegé lenni, mert új minőséget teremtő lényege az elmélyülésben létrejött költői-emberi találkozás.

A kötet fordításai egymástól igen távoleső időben születtek: némelyek még a 20-as években, amikor a költő Kuncz Aladár biztatására fedezte fel a maga számára Eminescu, Blaga, Șt. O. Iosif világát; s legnagyobb részük a felszabadulás utáni évtizedekben, amikor Áprily a vallomásszerű előszót szignáló Domokos Sámuel munkatársaként vállalt részt egy átfogó és átgondolt kötet-sor létrehozásából, kimagasló magyar versekben tolmácsolva Coșbuc, Eminescu, Macedonski, Arghezi, Pillat és Blaga verseit.

A külön-külön már ismert fordításoknak így, egybegyűjtve különös súlyt ad az a költői tett, amely e mögött az egész fordítói életmű mögött áll. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Krúdy Gyula

Szindbád

A magyar próza XX. századi képében külön helyet foglal el az a mesevilág, amelyet Krúdy immár halhatatlanná vált Szindbádjának történeteiből ismerünk meg. Színes ábrándok, szép hazugságok, élet látszatát keltő elevenség ez a világ, amelyet azonban valami szomorkás hangulat egészít ki: az, hogy

senki sem nézte, becsülte, bírálta irodalomként. Irodalom, amely könyvbe kíváncszott, a regény volt, a novella- és versgyűjtemény, a dráma vagy legalább középfajú színdarab. Elismerték irodalmi műfajként az esszét is, de jórészt irodalomra vagy írókra szűkítették a témakörét, s megkövetelték tőle a kissé „magasztos“ hangszerelet.

Nem is jelent meg a Szépmíves Céh száznál több kötete között, ha jól emlékszem, csak hét esszé-kötet. Az egyik Kovács László írókról és irodalmi művekről szóló cikkgyűjteménye, a másik az Erdély nagy születteit felmutató *Erdélyi csillagok*, amelynek az adott különös érdekességet, hogy Adyról Reményik Sándor írt benne, Mikes Kelemenről pedig Tamási Áron — egy levelet a maga édesanyjához. Egységes tematikájú írásokból állott össze Maksay Albert *Idegen partok*, Tavasz Sándor *Erdélyi tetők*, Makkai Sándor *Erdélyi szemmel*, Vásárhelyi Ziegler Emil *Erdélyi művészek* című könyve is, Kós Károly *Kalotaszége* pedig csak azért vált „vegyessé“, mert Kalotaszegről szóló néprajzi, társadalmi, gazdasági fejtegetései közé „belopott“ egy remek történeti kisregényt is.

A jó cikkek, humoreszkek, karcolatok, rövidebb terjedelmű esszék nagyon megemelték a napilapok színvonalát, de egyben el is határolták magukat az irodalomtól egyszerűen azzal a ténnyel, hogy napilapban jelentek meg. S volt ilyesfajta mérce még a rangos folyóiratokban is. A cikk ezekben is csak cikk maradt, kivül az irodalom sáncain; a publicisztikához, a közíráshoz tartozott, amelyről tudott dolog volt, hogy érdekessége csak korlátozott ideig tart, tehát nem is kíváncsodik könyvbe. Jellemző erre a szemléletre, hogy Tomcsa Sándor igazán mély értelmű s esztétikailag is szinte kiczellált humoros karcolataiból, amelyek a *Brassói Lapokban* jelentek meg, csak a felszabadulás után hoztunk ki egy kötetnyit, kiostálva anyagából még egy kötetre valót, azzal a jelszóval, hogy válogatott műveket adunk, márpedig a humor nehéz műfaj, abban — ahogy Tomcsa egykori szerkesztője, Fűzi Bertalan mondta — „nem lehet mindennap oroszlánt löni, néha sakált talál a golyó“. Nos, Tomcsa maga sem tartotta irodalomnak a karcolatait, eszébe se jutott kiadásra felajánlani — még „oroszlán-találatait“ sem — a Szépmíves Céhnek. A színdarabjaival akart betérni az irodalomba, s csak ma látjuk, hogy maradandó nyomot benne éppen a karcolataival hagyott.

Szerénysége mellett talán ez az egyik magyarázata annak is, hogy Gaál Gábor se gyűjtötte abban az időben könyvbe a „cikkeit“. És Szentimrei Jenő sem válogatott be még irodalmi folyóiratokban (*Erdélyi Helikon*, *Pásztortűz*, *Korunk*, *Nyugat*) megjelent cikkeiből sem bár egyet is a *Vallomások* című, 1956-ban megjelent gyűjteményébe. Még mindig tartotta magát ahhoz, hogy „cikkek“ nem valók kötetbe, vagy tán nem férnek meg együtt irodalomtörténeti, esztétikai tanulmányokkal? Bizonyára így volt, s ebben egyet is értettünk vele mi, kortársai is.

S most, cikkgyűjteménye olvasásakor be kell vallanom, hogy erősen meginogtam ebben a kényes „irodalomvédő“ szemléletemben. S voltaképpen most tudatosodik bennem az is, hogy hiszen ezt a szemléle-

téka

írójuk mindezek mögé lát, s hőse mindezek között nagyon egyedül van. Krúdy prózáját sajátos líraiság jellemzi. Fel-táruul benne egy világ, amelyet szépnek, kívánatosnak, megnyugtatónak óhajt látni, de amely — az író tudja és tudatja — mégsem az. Krúdy nemcsak hőse nevét kölcsönözte az Ezer-egyéjszakából, hanem csoda-atmoszféráját is újjáteremtette a pusztulásra ítélt ódon Tabán körül. Egy világot tár fel, amely rég elmúlt, de vall egy írói életeszményről is, amelynek az írói látásban testet öltő humánnum-lényege örökkévaló értéke a magyar irodalomnak. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Cristopher Hill

Az angol forradalom évszázada 1603—1714

A történelmi materializmus alapján álló oxfordi egyetemi tanár az angol történelem alapvető fontosságú szakaszát, a több mint egy évszázadig tartó angol polgári forradalom korát elemezve megállapítja, hogy az ekkor végbement változás „sokkal több volt egyszerű alkotmányos vagy politikai forradalomnál, gazdasági, vallási vagy ízlésbeli forradalomnál. Ez az átalakulás az élet minden területére kiterjedt”. Könyvének célja megmagyarázni éppen azokat az okokat, amelyek e változást előidézték, és Angliát a parlamentáris kormányzás, a gazdasági fejlődés, az imperialista külpolitika, a vallási türelem és a tudományos haladás útjára vezették. A szerző a forradalom századát négy szakaszra (1603—1640; 1640—1660; 1660—1688 és 1688—1714) és ennek megfelelően a könyvet négy részre osztja. Magyarra Litván György fordította, a fordítást Makkai László ellenőrizte. (Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

tet Balogh Edgár már régóta kitartóan ostromolja. Néhány év óta — s mindig az ő tiszteletre méltó fáradozásai eredményeként — több jelentős kötetünk jelent meg úgynevezett közírói teljesítményekből. Benedek Elek se gondolt arra, hogy olyan cikkeit, amelyek nem is irodalomról szóltak, kötetbe gyűjtve kiadja életében. Gondolt hát erre Balogh Edgár, az író halála után. S a könyvet izgalmas érdeklődéssel olvastuk, pedig egy olyan korszak emberi, társadalmi, politikai küzdelmeit tárta fel, amely már válláig el-süllyedt a múltban. Persze, azt hittük, hogy ez az érdeklődés annak a Benedek Eleknek szól, aki varázslatos mesemondásával már gyermekkorunkban öröklakást vett magának a szívünkben. S meg is tartotta ezt mindig, élete és közéleti harcai kivételes emberi tisztaságával.

Az Ady Endre és Móricz Zsigmond publicisztikai írásaiból készült kötetek már tartalmilag is közelebb állottak hozzánk. Sokan emlékeztek még közülünk azokra a közéleti tornákra, elszánt viadalokra, amelyek a könyvek nyomán megelevenedtek előttünk. S gyakran új értelmet is nyertek, mert tisztábban látuk már azokat a társadalmi és politikai háttereket, amelyekből történelmi értelmük kisugárzott. Ez az időszak hát csak derékig süllyedt már a múltba. Ez is fokozhatta érdeklődésünket. Nem is beszélve arról, hogy olyan irodalomtörténeti óriásoknak, mint Ady és Móricz, mindig minden sora értékes és érdekes része lehet az életmű egészének!

S most itt van ennek a Balogh Edgártól alakított sorozatnak a legújabb kötete, amelyben — a sorozat-alakító szerkesztő szavaival — „egy erdélyi költőt mutatunk be a futó munkaidő alkalmi mondandóival, melyeket azonban örökbecsűvé avat a bennük feszült teljes emberség”.

Persze, most folytathatom a hasonlaltal, hogy az az időszak, amely a Szentimrei-cikkekből élénk táruul, csak bokáig süllyedt még a múltba, ez a közelség magyarázza tehát érdeklődésünket. S ez igaz is. A könyv nem egy cikkében a szerző ott állt a csecsemő bölcsője mellett, amelyben az akkor született hazai magyar irodalom sivalkodott, más cikkeiben pedig már kezénél fogva vezeti, mint serdülő gyereket, sőt dorgáló, megrovó igéi sem maradnak el, amikor a kommerciálódás veszélyeitől félti. Irodalomtörténet-szeinknek tehát szakmailag is „élményt” jelenthet; olyan értelemben is, hogy megoldásra váró feladatok elé állítja vagy eddigi véleményük módosítására bírja őket hitelt érdemlő tanúvallomásaival. De benne van ebben a cikkgyűjteményben egy új irodalom születésén kívül egész akkori kisebbségi életünk. Benne van minden szép szellemi, társadalmi, gazdasági erőfeszítésével. S minden öröklött vagy újonnan szerzett betegségével is, amely ellen sokszor ádáz küzdelmet kellett vívnia éppen Szentimrei Jenőnek.

Balogh Edgár minderre igen szépen, okosan és igazi emelkedett közírói stílusban rá is mutat a könyv bevezetőjében. Hanem ismertetése és értékelése kiinduló pontjának megfogalmazásával nem tudok egészen egyetérteni. A romániai magyar irodalmi élet „két véglete” nem a Korunk és az Erdélyi Helikon volt, még ha e két tekintélyes folyóirat között időnként ki is tört az irodalmi vita. Két véglet között

Dr. Xántus János

A tengerfenéktől a csillagokig

A bennünk rejlő örök megismerési vágyat igyekeznek mű tudományos igényességgel — de nem szárazsággal — kiélegíteni. Fotonúrhajó-sebességgel visz a tökéletesedő ismeret lépcsőfokán felfelé, bemutatva a tengerek és óceánok „merülő csészealjait”, és a sztratoszférikus magasság „repülő csészealjait”. Az irdatlan mély föld alatti világot és a végtelen kozmoszt. Az óceánutak és kozmonauták hősiességét éppen úgy, mint a speleonautákat. Visszavezet az ókebon és előre mutat a harmadik évezredig. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1969. Második, átdolgozott kiadás.)

Kassák Lajos

Üljük körül az asztalt

„Megcsókollak / te nekem adsz csókot / aztán elindulsz szóltanul / és magaddal viszed életem” — hangzanak Kassák Lajos új kötete (még ő állította össze, de már halála után jelent meg) legutolsó versének befejező sorai. Hatalmas, üstökös-vonuláshoz hasonlatos életmű zárósorai ezek, olyan életmű sorai, mely közel hatvan esztendő óta nő, terebélyesedik és tisztul egyre impozánsabbá, egyre ragyogóbbá.

Az erős, pontos, sallangmentesen szigorú kifejezés művésze volt Kassák. A férjias kiállás, a becselenséget és megalkuvást nem ismerő emberi tartás művészi tükrözése az, ami költeményeinek megadja azt az egyéni ízt, azt az egyszerű és mellébeszélést nem tűrő hangvételt, mely a költő verseinek minden sorában ott van. Utolsó kötete elszámolás.

közvetíteni, hidat verni talán nem is lett volna olyan rokonszenves szándék. A *Korunk* másik véglete az irodalmi jobboldal volt, amely a *Hírnök* című irodalmi folyóiratban s részben a Minerva egyes irodalmi kiadványaiban, részben a Magyar Párt kezébe került *Keleti Újságban*, valamint az *Erdélyi Lapokban* nyilatkozott meg. De ezekkel nem is egyezett Szentimrei sem Korunkat, sem Helikont. Nem is lehetett volna. Hadd legyünk büszkéek arra a bizonyos „erdélyi szellemre” — annyi emelkedett szó esik róla a könyvben! — azért is, mert azt a bizonyos jobboldali *végletet* irodalomban nem engedte jelentőssé válni még akkor sem, amikor a politikai életben előretört. Ellentmondás persze volt a két jelentős folyóirat között, de nem a végleten. S hogy Szentimrei miért vállalhatta tiszta szívvel az „egyeztetést”, „a híd-szerepet”, erre a kérdésre talán én tudom a legjobb útbaigazító vallomást tenni. Fogadalmi volt, hogy a haladó társadalmi összefogáson fáradozik, szemben a nemzeti elzárkózással. Ezzel igazán egyetértett Gaál Gábor. Azt meg együtt fogadtuk meg, hogy vigyázunk, „ne kényszerüljünk lelki emigrációba...” Ez ellen meg Kós Károlynak nem lehetett semmi kifogása.

De hiszen jól tudom, hogy pontosan így érti ezt Balogh Edgár is. Nem is tettem volna szóvá, ha nem tartottam volna szükségesnek éppen ezt az értelmét nagyon tisztává és nyomatékosává tenni az olvasó előtt is.

És éppen ennek a könyvnek kapcsán! Visszatérve ugyanis első alapvető gondolatunkhoz, nem kerülhetjük el az egyenes kérdést: mi teszi ezeket a cikkgyűjteményeket — s köztük a Szentimrei könyvét — méltókká arra, hogy irodalomnak tekintsük őket? Hogy egyes írók életművének kiegészítő részeként kezeljük?

Nem, eszemben sincs, hogy esztétikai fejtegetésbe kezdjek, széptani feltételeket jelöljek ki, vagy ilyesféle ismérveket kezdjek felsorakoztatni a cikkgyűjtemények mellett. Megelégszem a Balogh Edgár szűkszavú, de tartalmas értékelésével. Olyan cikkek kívánkoznak ilyen gyűjteményekbe, amelyeket — noha a „futó munkaidő” termi őket „alkalmilag” — „örök becsüvé avat a bennük feszült teljes emberség.”

A teljes emberség! Ez persze tartalmi érték. De ez a tartalom nyilván megteremti magának azt a formát is, amely irodalmivá teszi a közírást. Már az irodalomnak minősíthető rangos közírást... Mert az idő rostája itt is dolgozik. Vers, novella, regény, dráma is süllyed el a rárakódó friss irodalmi élmények súlya alatt, noha friss korában élt is hosszabb-rövidebb ideig. Balogh Edgár is rangos közírással bizonyít, és eszébe sem jut begyűjteni és kiadásra javasolni a *Keleti Újság* Zágoni Istvánjának vagy az *Erdélyi Lapok* Sulyok Istvánjának a cikkeit, noha megjelenésük idején ezek is éppen elég vizet zavartak.

Úgy vélem tehát, hogy az elmondottak szerint helyet kell szorítanunk a rangos közírásnak az irodalomban. Vagy még inkább: ki kell szélesítenünk a nálunk oly mostohán szűkre magyarózott esszének a fogalmát! Az esszét mindenütt elismerték irodalmi műfajnak, s fogalmi kitágulása Angliában, amelyet

téka

a világgal. Nem siralom, nem fájdalomkiáltás, inkább annak az embernek a számvetése, aki egész életében készült erre a pillanatra, s tudta azt is, ilyenkor következik a legnagyobb megméretés. Az ember tisztának és pártatlannak születik, és születésekor nincs akit gyűlöl, nincs akit imád. S aki a nemlét kapujához érve, harcon, sarakon, szeméten, véren átgázolva ugyanilyen eredendő tisztasággal tudja átlépni a küszöböt, az nem élt hiába. (Magvető, 1968.)

Herceg János

Egy meg egy

Arcképek, írja a szerző kötetének címe alá, mintha ezzel akarná jelezni írásainak realizmusát. A mindennapok kisemberei szólnak meg, mondják el sorsukat, életútjukat, amely hol tragikus, hol mosolyt fakasztó — de mindig őszinte. Az író nem kommentál, nem szól bele a vallomásokba, nincsenek „szempontjai”, közvetlen dialógust teremt az olvasó és az írások „hősei” között. Mindezt csak fokozza a szerző tájnyelvi elemekkel tarkított eleven stílusa. Külön dicséretet érdemel B. Szabó György, a kötet illusztrátora. (Fórum, 1968.)

Dr. Kós Károly

Mihez kezdünk a természetben?

A kötet a fejlődőben levő turisztikát szolgálja azzal, hogy a természetjáróknak számos ötletet, gyakorlati megoldást javasol, amelyet kirándulásokon bárki kipróbálhat. Az etnográfus Kós áttekintést ad a természeti népek mindennapos életéről, s meggyőz arról, hogy a természetjárásnak nem

az esszé klasszikus hazájának tekinthetünk, már régen megtörtént. Nemrégiben jutottam hozzá egy angol esszégyűjteményhez, amely *Hagyomány és egyéniség** címmel jelent meg magyarul. Nos, ebben a vastos kötetben a XVI. század közepétől szinte napjainkig sorakoznak egymás után az angol irodalomból is kimagasló esszék; és köztük David Hume Az esszé követsége című „cikke” közvetlen szomszédságában ott van Oliver Goldsmith *Találkozósz Mitugrász úrral* című gúnyolódó eszmefuttatása. De Shelley *A költészet védelme* című esszéje mellett is megférnek ilyen esszé-címek is: *Értekezés a sült malacról* (Charles Lamb) vagy: *A sertésterelés varázsáról és buktatóiról* (Leigh Hunt). Vagyis: esszé írható — a szellemes csevegés vagy az irodalmi szitkozódás hangján — mindenről a világon, ha David Hume elve szerint társadalmi vonatkozásban s az emberi kapcsolatok terén „mindég az öröklött s a mesterséges homály elűzésén járdozunk”.

Ennek a feltételnek pedig a Balogh Edgártól eddig válogatott és szerkesztett cikkgyűjtemények mind megfeleltek, mégpedig a legmagasabb fokon.

Kacsó Sándor

Az „aranyos Dady”-tól Kuncz Aladárig

Hiszem és vallom: Kuncz Aladár legmaradandóbb alkotása, egész életművének legértékesebb része, amely két világháború közti irodalmunkban előkelő helyét kijelöli, nagy regénye, a *Fekete kolostor*. Mégis, az a már-már szenvedélyé fokozódó izgalom, amely Pomogáts Béla szép Kuncz-monográfiájának olvasása közben elfog, nem a *Fekete kolostor* írójának szól elsősorban, hanem a szerkesztő-kritikus és irodalomszervező Kuncz Aladárnak. S ez nem csupán azért van, mert a *Fekete kolostorról* mindjárt megjelenése pillanatában olyan hívatott bírálók mondtak máig érvényes véleményt, mint Móricz Zsigmond, Kosztolányi vagy Schöppflin Aladár, s még csak azért sem, mert a mű negyvenéves pályafutása, hazai és külföldi sikere elégségesen bebizonyította e nagy alkotás vitathatatlan eszmei-művészi kvalitásait, hanem mindenekelőtt azért, mert hazai magyar irodalomtörténetírásunk jelenlegi — készülődő — szakaszának egyik megoldásra váró kulcskérdése épp Kuncz Aladár kritikai-szerkesztői és irodalomszervezői tevékenységének *tudományos* felmérése. Amennyire megalapozottak és helytállóak ugyanis Kuncz egykori méltóinak a *Fekete kolostorra* vonatkozó megállá-

* *Hagyomány és egyéniség. Az angol esszé klasszikusai. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1967.*

téka

pításai, épp annyira impressziókból táplálkozóan és vitathatóan tartom Kuncz szerkesztői s főleg irodalom-szervezői tevékenységének megítélését.

Persze, igazságtalan volnék, ha ezt számonkérő szándékkal mondanám. A kortársakat egész sor tényszerű gátolta abban, hogy Kuncz szerkesztői és irodalom-szervezői tevékenységét tárgyilagosan ítélhessék meg. Hogy csupán a legfontosabbakat említsem ezek közül: a történelmi perspektíva hiánya, a romániai magyar irodalomnak épp kisebbségi irodalom mi-voltából származó bonyolult problematikája (nemzeti-ségi lét és társadalmi haladás kérdésének össze-egyeztetése) s nem utolsósorban Kuncz Aladárnak a kortársakra gyakorolt személyes varázsa. Lényege-sen más a mai kutató helyzete, aki nem szubjektív vélemények, hanem tények és dokumentumok alap-ján dolgozik, s akinek az elmúlt ötven év megfelelő távlatot nyújt ahhoz, hogy a két világháború közti irodalmi jelenségeket a társadalmi-történelmi esemé-nyek világánál helyesen értékelhesse. A többi már csupán dokumentálódás és interpretáció kérdése.

Szerző és olvasó meg fogja tehát érteni „szakmai ficamomat”, s nem veszi rossz néven, ha ismertetésem-ben a könyvnek* inkább azokat a részeit említtem, amelyek Kuncz emberi-művészi fejlődését, kritikusi-szerkesztői és irodalom-szervezői tevékenységét tár-gyalják, s kevesebb gondot fordítottak a Kuncz szép-írói fejlődését bemutató érdekes fejezetre.

Megállapításom, mely szerint Kuncz szerkesztői-kritikusi és irodalom-szervezői tevékenysége hazai magyar irodalomtörténetírásunk egyik kulcskérdése, egyáltalán nem szónoki túlzás. Annyira nem, hogy két szempontból is igaznak vélem:

1. Kuncz Aladár az első nemzedék azon írói közé tartozik, akiknek emberi-művészi kialakulása, írói pályakezdése még az első világháború előtti korszakra esik, s akiknek magukkal hozott eszmei-művészi felfogása nagyban befolyásolta a születő romániai magyar irodalom szellemét. Irodalmunk forrásvidé-keinek felkutatásakor tehát különös gonddal kell megvizsgáljunk azt a szellemi poggyászt, amellyel Kuncz 1923-ban Kolozsvárra érkezett, annál is in-kább, mivel mind kulcs-helyzeténél, mind pedig szemé-lyes kapcsolatainál fogva nagy hatással volt egyes íróinkra.

Pomogáts Béla hármastagolású monográfiájának első fejezete (*Ábrándoktól a felelősségtudatig*) ezt a kérdést tárgyalja tudományos alapossággal és szak-szerű hozzáértéssel. Könyve lapjain világosan rajz-olódik ki előttünk Kuncz aradi gyermek- és ifjúkora, nyomon követhetjük szellemi fejlődését a kolozsvári gimnázium nagy ambíciókkal induló diákjától az Eötvös-kollégiumon át a *Nyugat* radikalizmusához csatlakozó fiatal irodalomtörténész-kritikusig, megis-merkedünk azokkal a szellemi hatásokkal, amelyek emberi-művészi egyéniségére alakítóan hatottak, s igaz képet kapunk arról a társadalmi és művészi lég-körről, amely indulásának éveit jellemezte. Teljesen hitelesnek érzem Pomogáts portréját, amely az induló

* Pomogáts Béla: *Kuncz Aladár. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968. (Irodalomtörténeti Füzetek, 61. szám)*

nélkülözhetetlen tartozéka a sátor, a flekkensütő. A „mes-terkedő” ember viszonylag könnyen talál megoldást bár-mely problémára a kirándulá-sokon. A könyvben ilyen jeje-zetek is vannak: ehető, vadon-termő növények, élelemszer-zés a természetben, enyhelyek, kunyhók, sütés-főzés, mester-kedés, távközlés, művészkedés a természetben. A könyv egy kicsit néprajz, művelődéstör-ténet és történelem is. Monda nivalóját számos szakszerű rajz és ábra teszi érthetőbbé. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Berde Mária

Romuald és Andriána

A Romuald és Andriána (1927) a keresztes háborúk ide-jén lejtátszódo tragikus szerel-mi történet. Az író kedvelt témájának, a nő nem sorskérdé-sének foglalatja a regény. And-riána, a XIII. századi hősnő szemeszegülve az anyai aka-rattal, kitartóan vár a háború-ból hazatérő szerelmésére, s mégis ő lesz az áldozata Ro-muald erkölcsi tévelygéseinek és hűtlenségének. A lovagvá-rak és lovagi eszmények hű másolatát rajzolta meg Berde Mária. S mint minden regé-nyében, itt is finom érzéssel sikerült reflektálnia a nő lé-lek legintimebb rezdüléseire. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Gáll István

Rohanók

Nemzedékek krónikáját meg-írni ha nem is új, de kitérő írói ötlet, amely pusztja törté-netiségében is olvasmányos le-het. De Gáll István könyve jóval több ennél, mert a no-vellek hőseiben, konfliktu-saiban, igazságáiban e század elevenbe vágó problémáira is-merünk. „Szenvedélyesen izgat

téka

az életük, sorsuk, gondolkodásuk. A három nemzedéknek más és más a magartatása. Ez érdekel a legjobban: mit és hogyan tudnak elviselni" — vallja a szerző. Szinte sajnálni lehet, hogy a kötetet záró, másképp kitűnő két írás megbontja a könyv egységét. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Szász János

Mamaia by night

Az ember akkor válhat igazán emberré, ha a mindenség-gel tanulja mérni önmagát. „A mindenség nem álom, benső szemlélettel megteremtett nyugalom, hanem maga az egész élet és valóság”, ami elől nem lehet menekülni, „amihez nem lehet nem hozzányúlni, mert meg kell változtatni, hiszen csak akkor mérhetjük magunkat a mindenséghez, ha próbáljuk megváltoztatni”. Újra emberré akar lenni a kisregény fotóriportere, s a gondolatai mögül állandóan felbukkanó fájdalom is felül akar emelkedni. A tengerpart forró éjszakáinak zajos bárjaiban, görög települések romjain pereg a cselekmény. S a lokálokban elfogyasztott ginnél erősebbnek, a bójákon túli messzeségnél mélyebbnek bizonyul a szenvedő, vívódó emberség. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Sőni Pál

Póz és mosoly

„E regény valamennyi szereplője és valamennyi eseménye költött” — írja Sőni Pál, de nem vagyunk hajlandók elfogadni tőle ezt az írói pózt, hanem dokumentumként olvassuk végig a háború, a deportálás és az újjáépítés izgalmaiban fogant Marosvásár-

Kunczot a polgári radikalizmus felé tájékozódó, nagyműveltségű irodalomtörténészként és a művészeti kérdések iránt rendkívüli érzékkel bíró, igényes kritikusként rajzolja meg, akinek azonban radikalizmusa nagyon is ingatag politikai illúziókból táplálkózik: „A polgári társadalom reformjában, a francia demokratizmus hazai győzelmében bízik, erkölcsi megújíthatóságot, felvilágosodást sürget. Részvétele a radikálisok mozgalmában inkább alkalmoszerű fellobbanás, mint elkötelezettség. Kunczot különben is inkább az irodalom, a szerelem, Párizs vonzza, mint a politikai küzdelem. Olykor-olykor szerepet vállal ebben is, igazi alkata szerint azonban — Bóka László szavával — »a szellem felvilágosodott arisztokrataja« marad.”

E „fellobbanás” ugyanígy jellemző irodalomtörténetészi, kritikusai, sőt szépirodalmi munkásságára is. „Oroszlánkörmeit” minden téren megmutatja, de tovább nem futja erejéből. Török Sophie félig tréfásan, félig komolyan „a legnagyobb magyar diványonheverő-nek nevezte.

Mi hiányzott hát ahhoz, hogy a rendkívüli írói képességekkel rendelkező fiatal Kuncz igazán nagy alkotóvá váljék? Pomogáts világos választ ad erre is: a nagy társadalmi kérdések felismerése. Morális érzéke a radikálisok felé hajtja, ám „A valóságos életet, a társadalom mélyében robbanni készülő világot mégsem ismeri meg: polgárként, védve és óva illúziókhöz jut. Így lesz »életművész«: a pesti társaságok egyik kedvence, divatos szépasszonyok barátja”, így lesz belőle az „aranyos Dady”.

Nagyműveltségű, alkotásra vágyó művész, és az élet élvezeteit (szerelmet, mámort, csillogást) hajhászó világfi — ez a fiatal Kuncz Aladár kettős arculata. S mindaddig, amíg a társadalom megadja neki a lehetőséget, hogy az életet élvezhesse, az alkotó művésszel szemben a világfi marad felül.

Morális romlatlanságára vall, hogy gyöngeségét maga is belátja: „Ki egykor... oly sokat vártam magamtól, a nagy világosságban elrémülök saját szegénységemen. Egyszerű perc-ember vagyok... ki a kínálkozó szépet talán meg tudom fogni, de tökéletesíteni nem bírom” — írja Párizsból Ferenczy Sárinak.

Az első világháború és az öt évig tartó francia internálótábor szétfoszlatja Kuncz politikai illúzióit: „a felvilágosult polgári állam”, „az európai kultúrközösség” jelszavai szappanbuborékként pattannak szét. Mi maradt meg hát mindazokból az eszményekből, amelyekért az első világháború előtt küzdött? Egyáltalán létezik-e író eszmények nélkül? Lemondhat-e a jobb emberi jövő reményéről, ha mégoly illuzórikus is az? Hiszen maga Kuncz mondja Pomogáts által is idézett Madách-tanulmányában: „Az emberi ész önmagában csak az öngyilkosság útjára léphet.” A remény — Valéry szép szavaival — a lét bizalmatlansága az ész pontos előrelátásával szemben. Ez sugallja neki azt, hogy az észnek mindannyiszor feltétlenül tévednie kell, valahányszor a létre nézve kedvezőtlen következtetéseket von le Kuncz-nak is megmaradt és letisztult nagy kultúrájából táplálkozó nemes humanizmusa. Tán nem volt még ez „aktív humanizmus”, társadalmi cselekvésre ösz-

tönz életprogram, ahogyan ezt Pomogáts látja, de még így, elvontságában is elég erős volt ahhoz, hogy morális érzékének épségét megőrizze, s megmentsse a magány és hiábavalóság kétségbejuttató érzésétől.

Mert a háborútól és a proletárforradalomtól egyformán megriadt Kuncz ezekben az években nagy emberi válságon megy át: hiszen nem csupán régi illúzióit, de régi társadalmi pozícióját — s ezzel együtt régi biztonságérzetét is — elvesztette. A háború következtében leromlott gazdasági helyzetben már nem élheti a háború előtti világfői könnyed életét, amelyre pedig fogsága óta még jobban vágyott. Hogy önmagát fenntarthassa, rengeteg kenyér-munkát kell vállalnia, amely azonban sem anyagi igényeit, sem művészi ambícióit nem elégíti ki. Az élvonalba nem tud betörni, élete veszedelmesen kezd hasonlítani a szürke munkás polgáreléthez. A pesti társaságokból eltűnik az „aranyos Dady”. Ekkor merül fel előtte a Kolozsvárra költözés lehetősége.

Az 1923 tavaszán Kolozsvárra költöző Kuncz tehát nagy műveltsége, kiváló irodalmi ízlése és széles körű művészi összeköttetései mellett egyfajta humanizmust, az ő szavaival: *egy úriasan esztétikus álláspontot* is hoz a romániai magyar irodalmi életbe, amelynek legkézzelfoghatóbb eleme az egymás kölcsönös megértésére és mindenfajta művészi érték megbecsülésére irányuló törekvés. E humanizmus azonban kétős arculatú: ugyanakkor, amikor a nacionalista elzárkózás elvetésével, szélesebb kulturális horizontok nyitásával egészséges irányba terelte az egyes írók figyelmét, a világnézetek feletti művészet elvének hangsúlyozásával akkor fordította el őket a valóságos társadalmi kérdésektől, amikor épp ennek az ellenkezőjére lett volna szükség. Ez azonban már a második szempontozott tartozik.

2. Politika és irodalom közvetlen kapcsolatát talán sehol sem lehet oly világosan nyomon követni, mint a születő romániai magyar irodalom esetében. A színrelépő politikai erők egymás után hozzák létre sajtóvállalataikat, irodalmi intézményeiket, amelyek jól meghatározott társadalmi célokat szolgálnak. Az írók nagy része újságíró is, akik a közvélemény formálása révén közvetlen hatással lehetnek a politikai élet alakulására. Tudja ezt a konzervatív reakció is, mind a honi, mind pedig a magyarországi, s épp ezért gondja van rá, hogy a független újságíróknak teret adó sajtóorgánumokra a kezét rátegye. A romániai magyar irodalmi élet fejlődésének felvázolásánál különös gondot kell fordítanunk az egyes irodalmi intézmények és orgánumok létrejöttének és szerepének vizsgálatára, mert igaz ugyan, hogy az irodalom fejlődésének irányát végső fokon a társadalmi élet határozza meg, de épp annyira igaz az is, hogy — különösen válságos korszakokban — az irodalmi intézmények megtestesítette szellem nagymértékben befolyásolhatja az egyes írók fejlődését.

Kuncz Aladár szerkesztő-kritikusként, irodalom-szervezőként és ízlésformáló barátként egyaránt nagy hatással volt a romániai magyar irodalom alakulására, úgyannyira, hogy e hatás jóval túlélte magát Kunczot is. Ilyen irányú tevékenységét tehát szintén irodalomtörténetírásunk egyik kulcskérdésének kell tartanunk.

hely-központú regényt. Alakjai egy része ismerős, egyeseket ma másképpen rajzolnának meg, de hőse (Zutty) hitetlenesen példázza a vívódo értelmiségit: sem az írásban, sem az aktíválásban, sem a szerelemben nem tud egész ember lenni. A regénynek mintegy toldaléka „Az orvosnő” című rész a Marosvásárhelyre átköltöző orvosi főiskola valamenyi bonyodalmaival s a belőle kiemelkedő dr. Borbáth Évával, aki végül megtalálja egyensúlyát a hivatás, a család és a szerelem háromszögében. Övé a mosolyunk. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.)

Dorothea Sasu-Țimerman

Johann Wolfgang Goethe in Rumänien

Dorothea Sasu-Țimerman, aki a magyar irodalmi közvélemény előtt a mindmáig kiadatlan monumentális román Petőfi-könyvészzettel tette ismertté a nevét, a Kultúrkapcsolatok Intézetének a megbízásából szinte évente megjelentet egy-egy füzetet a világ-irodalom klasszikusainak hazai fogadtatásáról. A sorozat legutóbbi darabja a közel másfél évszázados romániai Goethe kultuszt tekinti át a Gh. Asachi Albina románeascában megjelent Hermann és Dorothea-törredéktől napjainkig. A rövid történelmi áttekintéssel bevezetett könyvészet négy főrésze oszlik: 1. A könyvformában kiadott Goethe-fordítások és -utánzatok; 2. Könyvformában megjelent Goethe-életrajzok és -mélztatások; 3. A folyóiratokban napvilágot látott fordítások; 4. A folyóiratok Goethe-re vonatkozó tanulmány-anyaga. A Függelékben megtaláljuk a felszabadulás után Romániában kiadott

téka

német és magyar Goethe-kötetek felsorolását is. (Rumänisches Institut für Kulturelle Beziehungen mit den Ausland 1968.)

Salamon László

legszebb versei

A negyvenkilenc költemény, a költői pálya minden szakaszából, jól jellemzi a már több mint félévszázados életművet. Szerellem, kétségbeesés, rettegés az emberért, közösségkeresés és közösségeszmény, majd a derű és az élet szépségében való gyönyörködés megtalálható a bensőséges, lehiggadt hangon szóló Salamon László verseiben. Az Ady-líra és a huszadik századi költői irányzatok közül, amelyek kétségtelenül hatottak költészetére, egyik sem vált egyedüli kifejezési módjává. A különböző stílusárnyalatok hatása személyes élménnyel társul verseiben. (Ifjúsági Könyvkiadó. 1968.)

Henri Bergson

A nevetés

A század első harmadának népszerű filozófusa ebben a hosszabb lélegzetű, három fejezetre tagolt tanulmányában (1900-ban jelent meg először) az élet megfigyeléseiből kiindulva vezeti le esztétikai elveit a komikumról. Emellett főleg Molière vígjátékaira támaszkodik tételei megfogalmazásakor. A nevetés társadalmi szerepéről, mechanizmusáról, okairól rendkívül szellemesen és színesen ír. A tanulmány zárószavai: „A nevetés is úgy születik, mint a hab. Pezseg, akár a hab. Csupa derű. A filozófus pedig, aki tenyerébe veszi, hogy megizlelje, néha

Pomogáts Béla monográfiájának második fejezete (*Kuncz és a romániai magyar irodalom*) e kérdés-komplexum megoldására vállalkozik, kevesebb sikerrel. Azt is hozzá kell tennem nyomban, hogy ezért nem csupán ő a felelős. Kuncz irodalomszervezői tevékenységének helyes értékelése elképzelhetetlen e korszak társadalmi-politikai küzdelmeinek és az ezekkel szorosan összefüggő irodalmi mozgalmaknak mélyreható ismerete nélkül. Am hiába van meg hozzá a megfelelő történelmi távlatunk, ha a romániai magyar nemzetiség társadalmi-politikai küzdelmeinek, sokszor a látható felszín alatt folyó belső harcainak e korszakáról mindmáig nincs megfelelő történelmi áttekintésünk, sőt ilyen jellegű munka elkészítésére Bányai László vázlatán kívül kísérlet sem történt. Márpedig a társadalmi valóság történelmi ismerete nélkül az irodalom olyan tükörképpé válik, amelyet a kutatónak nem áll módjában az *eredetivel* egybevetni. E fejezet hiányosságait elégségesen magyarázzák azok a forrásmunkák, amelyeket Pomogáts a korszak társadalmi és irodalmi mozgalmainak felvázolásakor jobb híján felhasznált, s amelyek részleteikben sok értékes adatot szolgáltattak ugyan, de koncepciójukban ma már elavultak. (Tabéry Géza: *Emlékkönyv*, 1931; Tolnai Gábor: *Erdély irodalmi élete*, 1933; Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*, 1941.)

Könyve világosan bizonyítja, hogy Pomogáts, az irodalomtörténész, alaposan ismeri *irodalmi anyagát*, de a korszak társadalmi küzdelmeinek önálló kutatáson alapuló felvázolására nem vállalkozhatott. Mivel pedig az irodalomkritika és irodalomszervezés lényegénél fogva sokkal közelebbi kapcsolatban áll a társadalmi mozgalmakkal, mint az eszmei-művészi mondanivalójával ható szépirodalmi alkotás, Pomogáts, aki nem ismeri azt a valóság-képet, amelyben a romániai magyar irodalom létrejött, azokat a társadalmi erőket, amelyek a felszínen vagy a felszín alatt az írókra hatottak, s amelyeket az egyes írók öntudatosan vagy öntudatlanul szolgáltak, Kuncznak a romániai magyar irodalomban játszott szerepét sem tisztázhatta megnyugtatóan.

Teljesen helytállónak tartom azt a képet, amelyet Pomogáts Kuncz szerkesztői gyakorlatáról rajzol. Minden esztétikai korlátja ellenére az *Ellenzék* irodalmi mellékletét Kuncz valóban „a jobbák gyülekezetének” szánta, s helyet biztosított benne mindenkinnek, aki a művészt színvonalán alkotott. Ízlése, esztétikai ítélete csalhatatlan volt, az általa szerkesztett *Melléklet* mércét is jelentett. Irodalmunkra gyakorolt pozitív esztétikai hatása, a provincializmus elleni harcban játszott nagy szerepe elvitathatatlan. Igen fontos az írók figyelmét a szomszédos vagy együttélő népek kultúrája felé irányító, „hídverő” szerepének részletes bemutatása is, melyet az eddigi Kuncz-irodalom — Jancsó Elemér tanulmányaitól eltekintve — nem értékelt kellőképpen.

Sajnos, nincs terem arra, hogy részletesen kitérjek mindazokra a kérdésekre, amelyekkel nem tudok egyetérteni, s így csupán csak jelezni kívánom őket.

Mindenekelőtt túlzásnak tartom azt a beállítást, miszerint a romániai magyar irodalmi életet Kuncz Aladár szervezte meg. Pomogáts is megemlíti, hogy Kuncz Kolozsvárra érkezésekor a romániai magyar

irodalmi élet már túl van a *Napkeleten*, ami annyit jelent, hogy erre az időre a romániai magyar progresszió, a kései oktobrizmus megvívta már harcát a konzervatív reakcióval, s bár a társadalmi valóság hatására e csoportosulásnak törvényszerűen szét kellett esnie, a húszas évek legértékesebb alkotásaiban: Sipos Domokos, Szentimrei Jenő, Kós Károly, Berde Mária, Molter Károly, Tabéry Géza, Karácsony Benő, Kádár Imre, Nyíró József, Kacsó Sándor és mások első írásaiban e harc szelleme érik irodalmi terméssé.

Kuncz tehát nem „tabula rasá“-n kezdte el működését. Kialakult profilú alkotók, reális társadalmi erők harcába érkezett, s bár nagy hatással volt egyes írókra, a kialakuló frontokat ő sem változtathatta meg. Hogy a Helikon-csoportosulás létrehozásában nagy szerepe volt, készségesen elismerem, de a „kivülről jövő vezér“ ilyenszerű elméletét helytelennek tartom.

Kétkem, hogy Kuncz kritikai és irodalomszervezői tevékenysége ennyire egyértelműen haladó volna, s vitathatónak tartom azt a megállapítást is, hogy „az erdélyi magyar irodalom egységének ügye valóban az öncélúság elvére alapozott irodalompolitikát követelt, a széthúzó és marakodó csoportokat így könnyebben lehetett a magasabb művészi színvonal szolgálatába állítani“. Pomogáts éppoly jól tudja, mint én, hogy az *öncélúság* nem ismerve a magas művészi színvonalnak, ami pedig az *egységet* illeti, ha ezen Pomogáts az irodalom anyagi alapjait érti, az *öncélúság* elvének hangoztatásával sem jött létre soha: a konzervatív irodalmi intézmények nem juttatták levegőhöz a haladó gondolatot, sőt, amint azt maga Pomogáts is látja, adott ponton még az Erdélyi Szépművészi Céh is becsapja a kaput egyes írók előtt. E tétel a marosvécsi Helikon fő eszmei vonalát van hivatva igazolni, mellyel szintén nem érthetek egyet, már csak azért sem, mivel maga Pomogáts is több helyen megemlíti, hogy a Helikon a kritikai szellem tompításával gátlólag hatott irodalmunk eszmei fejlődésére.

Pomogáts monográfiájának harmadik fejezete (*A Fekete kolostor*) Kuncz szépirói fejlődését vázolja fel, s a *Fekete kolostor* elemzésével zárul. Az élet csillogó felszínén himbálózó *életművész*, az „aranyos Dady“, ekkor válik az életet formálni akaró *alkotó művész*-szé, az igazi Kuncz Aladarrá. E folyamatban sokkal több szerepe van Kuncz erdélyi életének, a társadalmi fejlődés figyelmeztető jobbratolódásának és az 1929-ben kezdődő gazdasági válságnak, mint amennyit Pomogáts elemzésében kimutat.

Kuncznak, ha későn is, sikerült erőt vennie gyöngébbik énjén, sikerült legyőznie kétségeit, s az emberség oldalára állva sikerült remekművét megalakítania, amely idő és határok kereteit áttörve bejutott az emberi kultúra vérkeringésébe, s halhatatlansággal jutalmazta azokért a szenvedésekért, amelyekből a mű megszületett.

Pomogáts Béla. a Kuncz-monográfia alapján ítélve, Czine Mihály mellett tán legalaposabb ismerője a romániai magyar irodalom kérdéseinek.

Varró János

túlságos keserűséget lel benne cseppnyi anyagához képest.“ Mert „a nevetés mindenekelőtt büntetés. Megalázás a rendeltetése, és győző hatással kell lenni arra, akinek szól“. Ez a remekbe szabott mű eddig közel egymillió példányban jelent meg. (Gondolat, 1968.)

Fodor István

Mire jó a nyelvtudomány?

Sokan vonták már kétségbe a nyelvtudomány értékét, köztük a szerzőtől is említett *Voltaire* vagy pedig a nyelvésznek indult Szabó Dezső. S hogy valóban hasznos, sőt kifejező tudomány a nyelv vizsgálata, azt a szerző első sorban gyakorlati használhatóságával igyekszik bizonyítani. Éppen ezért keveset szól magáról a nyelvtudományról, belső és szigorúan saját kérdéseiről. Annál többet mond és annál részletesebben beszél viszont a nyelvészet határtudományairól. Ezen az alapon akarja bizonyítani, miért kell és miért érdemes tanulmányozni a nyelvet, miért áldoz a társadalom jelentős összegeket a nyelvészeti kutatások támogatására.

A summás és meggyőző számbavételből kiderül, hogy a nyelvészet nemcsak a hozzá közszerint közel álló irodalomtudományt vagy történettudományt segíti ki sok-sok kérdés megoldásában, hanem a jellegük szerint tőle távolabb eső egzakt és gyakorlatiasabb értékű tudományokat, mint például a fizikában az akusztikát, az űrkutatásban a kozmoszemantikát (a távoli égitestekre irányított absztrakt jelrendszer jelentésanyagát), a kibernetikában a gépi adatfeldolgozást és a gépi fordítást vagy a kriminálisztikát. (Gondolat, 1968.)

Michel Raymond

Le Roman depuis la Révolution

A „Collection U“ francia irodalomtörténeti tárgyú kötetek sorában Michel Raymond könyve a francia regény forradalom utáni történetének áttekintését nyújtja. Az időszak, amelyet átfog, nagy és gazdag: a romantikától a „nouveau roman“-ig, a regényelméleti tanulmányokat illetően pedig De Sade-tól Lucien Goldmanig terjed. A sorozat jellegének megfelelően ez a mű is elsősorban az eddigi irodalomtörténeti eredmények összefoglalására, rendszerezésére vállalkozik, de a valóságkép, az ábrázolási mód, a formai és regénytechnikai eljárások egymást követő változásának egységes fejlődésképpé foglalása talán éppen ezért különösen hasznos. A világos rendszerezést a kötetnek szinte felét kitevő regényelméleti szöveggyűjtemény, a francia regény utolsó 165 évét végigkísérő eseménytábla és gazdag bibliográfia teszi használható kézikönyvvé. (Librairie Armand Colin, Paris. 1968.)

Robert Graves

Homérosz leánya

A népszerű Horizont-sorozatban ezúttal hazai író, Szemlér Ferenc műfordításában kapjuk angol szerző remekét. Graves, a Ranke-unoka, nem ismeretlen a magyar olvasó előtt: a két Claudius-regény nálunk is kedveltette. Most Homérosz világába pillantunk be. A főhős, Nauszikaá hercegnő, maga vallja be mindazt a köznapi történetet, melyből az Odüsszeia megszülethetett. Ahogyan Thomas Mann József-trilógiája a Bibliá

Ha a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* önálló folyóiratot is megillető irodalomtudományi anyagát tekintjük át, meggyőződhetünk arról, hogy a NyÍrK. mindvégig nem annyira a címéhez, hanem inkább az 1957-es *Beköszöntőjében* megfogalmazott célkitűzéséhez — a romániai magyar irodalomtörténeti kutatások fellendítéséhez — maradt hű. Az irodalomtörténeti cikkekbe ágyazva természetesen irodalomelméleti kérdésekkel is találkozunk, de a lap ilyen központú írást valóban vajmi keveset közölt — mindössze Csehi Gyula egy-két cikkét.

Az irodalomtörténeti jellegen belül a súlypont egykori meghatározásával tizenkét év távlatából is egyet kell értenünk. Hazai magyar irodalomtörténetírásunk legsajátosabb feladata valóban a kevésbé ismert haladó erdélyi irodalmi örökségünk feltárása és bemutatása. A súlyponttal egyetérthetünk, a korszakhatárok alakulásával már kevésbé; 1945 utáni irodalmunk irodalomtörténeti igényű felmérésében ugyanis a NyÍrK. eddig jóformán semmilyen szerepet sem vállalt, noha azt a bizonyos klasszikus kilenc évet alaposan túlléptük már. A kérdés csak kiáltvány-szerűen szerepelt — talán kissé túlhangsúlyozottan is — 1960-ban két egymás melletti vezércikkben. Nagy István irodalmunk tizenhat éves terméséről megállapította, hogy „elég gazdag már ahhoz, hogy tudományos alaposággal lássunk felméréséhez“ (*Új távlatok — új feladatok*); Balogh Edgár meg egyenesen ezzel kezdte: „I. Irodalomtörténeti munkásságunkban kerüljön előtérbe a kortársirodalom, a felszabadulás óta megizmosodott s ma a szocialista építést tükröző hazai magyar írásművészet kritikai méltatása“ (*Irodalomtudományunk feladatai*). Ennek ellenére kizárólag jelenkori irodalmi kérdéssel mindössze egyetlenegy írás, az epikus Nagy István *Ifjúsági prózánk néhány jelenségéről* című értekezése foglalkozott (1962-ben), emellett még Sóni Pál két cikkében jutott a 45 utáni időszaknak is néhány oldal. (A jelenkor „veszélytelenebb“ területekre szorult, így a stilisztikáéra. J. Nagy Mária például — 1961-ben — Szemlér Ferenc felszabadulás utáni költészetének metaforáiról, Balogh Dezső meg — 1966-ban — Horváth Imre költői szókézletéről közölt dolgozatot.) Most ez a tizenkét évi gyakorlat elvi és módszertani megfogalmazást is nyert Jancsó Elemér részéről (*A romániai magyar irodalomra vonatkozó kutatások*, 1968. 2). Előre kell bocsátanom, hogy amit mond — ha kissé vázlatosan is — a történelmi távlat szükségességéről, abban sok a megdölgöztető. Bármilyen félreértés elkerülése végett azt is előre hangsúlyoznom kell, hogy mindvégig irodalomtörténetírásunk egészének általános gyakorlatával s e gyakorlat most megfogalmazott elvével kívánok vitába szállni, s nem az egyes kutatók magától értetődő jogával a specializálódáshoz, sajátos szakterületük kiválasztásához, a szükséges munkamegosztáshoz. Ami viszont a

most megfogalmazott elvet illeti, én magam a Jancsó Elemér tanulmányán végighúzódo lappangó ellentmondásokból indulnék ki. Úgy vélem: a világirodalmi tapasztalatokra hivatkozva a távlat szükségességét általában érvényűnek megfogalmazni, ugyanakkor sajnálkozással írni arról, hogy 45 előtt kevés nagyobb terjedelmű és összefoglaló jellegű mű látott napvilágot a saját koráról — ellentmondás. Ebben az összefüggésben kissé öncáfolat a 20-as évek korszerű irodalomtörténeti tanulmányai értékének a kiemelése, s kissé következtelenség a két akkori tudományos folyóirat elmarasztalása is, holott e két folyóirat, mármint az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, majd az *Erdélyi Múzeum* a NyÍRk.-tól eltérően legalább „rendszeresen közölt összefoglaló irodalomtörténeti tanulmányokat, kritikai cikkeket és bibliográfiákat a romániai magyar irodalomról” — vagyis a saját koráról is. A 30-as években maga Jancsó Elemér sem hátrált meg a jelen irodalomtörténeti megközelítése elől. A lehetőségekkel való nem mindig népszerű, önámítás nélküli szembenézés bátorságát azonban nagyra értékeljük; az ötvenes évek elejének korszakáról írja Jancsó Elemér, hogy „kritikusai és irodalomtörténetészei éppen a történetiség nagy mértékű mellőzésével, a közelmúlt irodalmának sokszor egyoldalú újraértékelésével, az időszerűség túlzott hangoztatásával nem tudtak, de a körülmények folytán nem is tudhattak, irodalomtörténeti szempontból a romániai magyar irodalom múltjáról maradandó értékű szintézist létrehozni” (kiemelések tőlem). Íme, tehát a *múltrol* sem. (E kor önmagáról — mint emlékezetes — az ellenkezőjét állította.)

S itt újra ellentmondás érezhető. Konkrét koroktól eivonatkoztatva előzőleg ugyanis Jancsó már eljutott az általánosításhoz, hogy általában a régi korszakok tudományos felmérése a maradandó értékű. Magyarán: igazat csak régi korokról lehet írni. De vajon a mindenkori jelen viszonyai nem nyomják-e rá bélyegüket nemcsak a jelen és a közelmúlt, hanem régmúlt korok értékelésére is? Az irodalomtörténeti át-, újra-, vissza-, helyreigazítások és -értékelések láncolatával elérkezünk a mai történelem-filozófia izgalmas kérdéséhez, a spirális fejlődésnek, bizonyos ismétlődések előfordulásának dialektikájához.

Ezzel is szembe kell nézni, de filozófián innen és túl a kérdés gyakorlati és etikai lényege: minden gátló körülmény ellenére kiterhet-e irodalomtörténetírásunk a közelmúlt, a 45 utáni időszak összefoglaló értékelése elől? S ha vannak is oktanak korlátok, esztétikai és irodalomtörténeti balítéletek, s ha van is még rövidlátás és készség az öncsalásra, ezek elhárításában semmilyen szerepet ne vállaljon, mert ha „maradandót” nem alkothat, hozzáfogni sem érdemes? Valóban nem könnyű, s hogy milyen háládatlan feladat is lehet, nemrégiben érzékeltette a Sóni Pál felogatása és tanulmánya körüli kisebb vihar. Az is igaz, hogy hamarabb készült el (Kántor Lajos szavaival élve) hazai irodalmunk — irodalmi lexikonunk és már-már irodalomtörténetírásunk — *visszája* Bajor Andor paródiáiban. De ez is egy ok (mert hasznos kalauz), hogy végre íródjék a színéről is. Izsák József Asztalos Istvánja s az olyan nagy lélegzetű

felé, úgy ez a *Graves-regény bizonyára az eredeti Homérosz-eposz felé fordítja a közfigyelmet. Valóban nem érdektelen valóságában átélünk a mítosz eredetét. Egy kicsit szex? Egy kicsit krimi? Demitizálva így igaz a történelem.* (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Dictionnaire des littératures

A Philippe van Tieghem irányítása alatt megjelenő hatalmas világirodalmi lexikon finom kiállításban, nagy tudományos apparátus felvonul-tatásával vállalkozik a világirodalom 1968-as feltérképezésére. A több mint 20 000 író-t bemutató szócikkek (ezek közül 7000-ról önálló cikk) a tájékozódni kívánó olvasó eligazítására vállalkoznak elsősorban; kisebb terjedelmet biztosítva olyan íróknak, akiknek műve ismertebb, különösen bő áttekintést nyújtanak a XX. század világirodalmáról s egyes távlati vagy éppen egzotikum-számba menő irodalmakról is. „Tágra akarjuk nyitni az ablakot a világirodalom végtelen látóhatárára” — mondja előszavában a kiadvány irányítója. A lexikon (amelynek az N betűig terjedő, első két köteté közel 3000 lap terjedelmű) sajnos, hézagos tájékozottságot árul el, például a román irodalom terén, amelynek szócikkein a kelet-európai irodalmi valóságban való tájékoztatlan-ság érezhető. (Presses Universitaires de la France. Paris, 1968.)

Veres Péter

Bölcs és balgatos őseink

A szocialista forradalom közepén mindenütt új érdeklődés fordul a népi múlt, a nyelvi eredet, a műveltség

téka

kezdetei felé, s az öregedő író — a Korunk egykori „felfedezettje” — úgy érzi, adósságot törleszt, amikor elmondja az Árpád- és Anjoukori krónikák és levelek olvasása közben támadt gondolatait. Képzeltő nacionalista öncsalás helyett „pusztai logikával” (és kedves humorral) talál rá a régi iratokban rejlő egyszerű tényekre, s nem egy eredeti ötlettel tisztázza a magyar történelem titkait az om-latag törzsi társadalomtól a végleges megtelepedésig. Nem veti meg a háryskodó mesék bölcsességét, az ő- és hőstisztelet erkölcsi szerepét, s „kései ősemberek” — családja, közvetlen elődei, rokonai — paraszti igazával veti egybe Anonymus vagy Kézai Simon mester okfejtéseit. Köszönjük ezt a friss múltidézt a Veres Péterben „féken tartott kurucnak”, s abban is igazat adunk neki, amikor Macaulay módjára írt történelmi regényeket sürget, vagy Domokos deák levelet idézve 1363-ból, úgy gondolja, hogy a néptörténet ismeretéből „Dickenseinknek és Thackeray-inknak kellett volna felnőniük”. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Somlyai László

A Fiú meg az Asszony

Már megint dokumentumregény? És újra üzemi élet, termelés, diszpannó, a tikkár és az élmunkásnő versengése? Az élemedett újságíró váratlanul új íróként forgatja a szokott (és változában örök) témákat: hat változatban világít rá alakjaira, s az ember rejtett erkölcsi tartalékait fedi fel. Fellelesleges gatlások leperegnek, szokványokat fúj szét az igazi szenvedély, s az áltudatra épült rossz házasság tragikus happy endje mégsem a harmadik — a Fiú —, hanem az első ideál

felmerések, mint például Csehi Gyula Szabédi Lászlója, Kántor Lajos Horváth Imréje, Nagy Pál Sütő Andrása. Földes László Papp Ference jelentősen hozzájárultak a tudományos talaj előkészítéséhez. De ma már halaszthatatlan gyakorlati szükségesség is. Ezt várja középiskolai és egyetemi irodalomtörténeti oktatásunk, tankönyvkiadásunk.

Természetesen igaztalan dolog volna azt állítani, hogy senki sem birkózik-vívódik ezzel a nehéz és bonyolult feladattal. Az ellenkezőjét éppen az *Utunk* 1969. 6. számában Marosi Péter kitűnő vázlata és számvetése tanúsítja. Olyan összefoglalót írni, amelyben „minél több irodalmi törekvés kerüljön az öt megillető helyre”, s „amely legjobban megközelítené a viszonylag objektív és időtálló értékrendet” merev, exkommunikatív ranglisták nélkül, valóban bárki erejét próbára tenné. S akkor is, a nyitva maradó kérdések egész sorával találná magát szemben, de — okvetlenül egyetértve végső konklúziójával — „a viták elől való kitérés... a legrosszabb válasz lenne részünkről”. (De nem árt ismételni: a vita csak akkor lehet célravezető, ha senki sem indul ki csalhatatlannak tűnő dogmákból, s magát sem érzi csalhatatlannak, ha a kockázatvállalást nem dorong követi, hanem elmélyült és nyílt, a tényeket, az érveket és ellenérveket messzemenően mérlegelő szabad eszmecsere!) Csak éppen a NyIrK. ne venné ki a részét ebből a hatalmas munkából? Magasabb szintű összegezéssel, a kérdések filológiai alaposságú kibontásával — esetleg éppen Marosi Péter tollából?

Nem hangsúlyozhatjuk eléggé, milyen megelégedéssel tölt el bennünket, hogy — egybeesve az évfordulóval, párhuzamosan megújuló középiskolai irodalomtörténeti tankönyvkiadásunkkal s az *Utunk-évkönyvvel* is — a NyIrK. legutóbbi évfolyama szembe-tűnően igazolja a két világháború közötti romániai magyar irodalommal foglalkozó írók sokat ígérő előretörését. De ebben érzem egyúttal azt a mélyebb, etikai ellentmondást, ami a NyIrK. egész gyakorlatával perel. Az 1968. 2. szám ugyanis közli Balogh Edgár *A Korunk eszmei kiforrása 1930—1933-ban* című értekezését — a régi Korunknak és Gaál Gábornak arról az elévülhetetlen érdeméről, amit a honi valóság és felelősség felismertetéséért tett. Igen ám, de a valóságirodalomnak, a helytállásnak, az élő, cselekvő irodalomnak, a történelmi szerepvállalás tudatosságának, a (tegnapi) maiságnak dicséretét olvasni egy olyan folyóiratban, amely a romániai magyarság mai (45 utáni) valóságát, sorskérdéseit tükröző mai valóságirodalomnak közvetlen serkentéséért és közvetve: az irodalom valóságának irodalomtörténeti értékeléséért nem sokat tett, ez — némi túlzással — a lap részéről olyasvalami, mint amikor valaki lelkeket részegítő édes borról prédikál, de ő maga langyos, állott vizet kínál. Az élő írói felelősség nem lehet az irodalomtörténetírástól idegen kategória, sem az esszé és a napilapok kiváltsága. Az a felelősség, amely oly szívünk szerint való eszméket, gondolatokat és indulatokat csiholt ki mind Balogh Edgárból, mind Szász Jánosból az *Előreben* lezajlott heves vitájuk során, amely buktatókon és ellentmondásokon, megpróbáltatásokon és megcsalattatásokon edződött, amely tántoríthatatlan, s ame-

téka

lyet maga a NyIrK. is felénk sugároz — több csatornán is —, de csak a múltból. Az 1968. 2. számban nem olvashatjuk megindulás nélkül a fiatal Tamási Áronnak azt a mába ható vallomását és üzenetét, népi elkölteleztségének azt a korai megnyilatkozását, amelyet íróbarátjának, Jancsó Bélának küldött amerikai levélcsockrából ragadok most ki: „S amit az irodalom által adandó életről írsz, a népsors feltárásáról s hittel való útmutatásról, azt ki sem érzi végzetesebben, mint én. Ami kis erőm van, ennek áldozom, mert csak addig érezném becsületesnek magamat, amíg megteszem népünkért azt, amire rendelve érzem magam.“ ... „Buzduljatok és küzdjetek a közömbösséggel, mert a munkában és a szépért való küzdelemben van a gondoktól való megváltás.“ (Meg kell jegyezni, hogy a NyIrK.-nek általában is nagy érdeme, hogy rendszeresen közöl értékes irodalmi dokumentumokat, főképpen sok írói levelet, s Jancsó Elemér közlése a legfrissebb szám igazi nagy eseménye. Hasonló rácszmeléssel olvashatjuk Tamásinak az elhivatottság megszállottságából fakadt sorait a romániai magyar irodalom nem pótlék szerepéről, egyenlő elbírálásának szükségességéről és helyéről az egyetemes irodalomban. Máskülönb Tamási és Jancsó Béla alkotó barátsága, valamint a Jancsó-fivérek irodalomszervező tevékenységének jelentősége ma már irodalomtörténi tény.)

Senki sem akarja az irodalomtörténetet aprópénzre, napi kritikára váltani, de azt igen, hogy átvilágítsa korunk irodalmát is, hogy mi benne az igaz és mi csak látszat-valóságirodalom; hogy újra rádöbben: sen: a népszolgálat, a sorsvállalás, az írói felelősség nem lehet tűnő kordivat, kényszeredett tagsági díj, hogy személyes és átháríthatatlan, nem másoktól megrágott pép, hogy érte újra és újra meg kell küzdeni — önmagunkkal is, hogy a kiábrándulás a látszat-valóságirodalmakból nem vezethet menekülésbe a valóság elől!

„Nem lehet jövője egy múltjáról megfelelőező irodalomnak!“ — olvashattuk az Utunk-évkönyvben. (Hogy hazai irodalomtörténetírásunknak milyen régi hézagai is vannak, erre az utóbbi évfolyamok több tanulmánya is figyelmeztet.) S a jelenéről megfelelőznek? A jövőbe átvélő jelenéről? Távól áll tőlem, hogy valamilyen méricskélő munkatervet mérészkedjek a NyIrK. számára. De a minél tágabb látóhatár elérése az én vágyam is. Az, hogy a NyIrK. kutatási köre — ha eltérő súlypontokkal is, de — felölelje egész irodalmi múltunkat, tehát ne maradjon ki belőle a közelmúltunk se!

Könczei Ádám

Mit ér a film, ha magyar?

Andrzej Wajda nyilatkozta egyszer, hogy azért volt sikeres hajdan a lengyel film, mert lengyel akart, tudott és mert maradni. Amit ők elmondtak, azt lehet, hogy már más is felfedezte, de úgy, abban a

javára esik. A mozgalmi irodalom felfrissült változata kiéremli a maga olvasóit. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1969.)

Jánosházy György

Rim és rivalda

A kötet esszéit egységbe foglalja a szerző sokoldalú, de mindig célratörő érdeklődése, az alkotás műhelytitkait belső izgalommal feszegető intellektusa. Tematikája rendkívül változatos: a *commedia dell'arte* egyeduralmát megtörő Goldoniról, az *Antigoné* tragikumáról, Brecht distanciát teremtő dramaturgiájáról, a Légy jó mindhalálig egy hibás rendezői felfogásáról, a színkritikus Adyról, a *picaro regényről*, a „formabontó“ *Sterne*-ről, *Szereb Antal világirodalomtörténetének nézőpontjáról*, a műfordítás elvi vagy egyes kötetekhez kapcsolt kérdéseiről írva megtalálja azt, ami témájában az ismeretközlésen, a tájékoztatáson vagy a konkrét elemzésen túl az általános érvényű megfigyelésekig, következtetésekig vezet. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Emil Virtsos

Paleografia româno-chirilică

A szerző a román nép által évszázadokon át használt szláv (glagolita és cirillbetűs) írás kialakulását elemelve felsorakoztatja az eddigi kutatások eredményeit, de tévedéseit is, és rámutat azokra a — főként vallási — okokra, amelyek ennek az írásformának az átvételéhez vezettek. Majd a román cirillbetűs írás fejlődését, jellegzetes vonásait, az egyházi és az állami közigazgatásban való elterjedését kíséri nyomon. A tulajdonképpeni román cirill paleográfiával a

téka

második fejezet foglalkozik; ez tárgyalja az *íróanyag*, a *papír és a papírmalmok*, az *írás technikája*, az *írásjelek*, *kriptogrammak*, valamint a *középkori román időszámítás kérdéseit*. Ezután azoknak a kísérleteknek az ismertetésére kerül sor, amelyek már a XVI. században felvetették a latinbetűs írás bevezetését, s amelyek végül is, különösen az Erdélyi Iskola hatására, eredménnyel jártak. Az utolsó rész a *círillbetűs szövegek átírását és kiadási módját foglalja össze*. (Editura științifică, 1968.)

Kós Károly

Hármaskönyv

A 85. életévét nemrég beöltött író három arccal jelenik meg ebben a könyvben. A Budai Nagy Antal és a Varjú nemzetség szerzőjét mindnyájan ismerjük, a másik kettőt azonban talán már csak azok, akteknek alkalmuk volt régi írásait megjelenésükkor olvasni. Pedig — amint ez a kötet is bizonyítja — a művészettörténész-építőművész írásai is lépten-nyomon meglepetéseket tartogatnak: ez a Kós a kalotaszegi népművészetben éppen úgy, mint Konstantinápoly építészeti emlékei között vagy a Kolozsvári-testvérek, Márton és György életművének titkait kutatva, a múlt és jelen szintézisét, a tradíciók változásának és továbbélésének módjait vizsgálja. S ott van a harmadik arc: az utolsó fél-század irodalmi mozgalmainak kortársái, amelyek vonásai Ady, Móricz-émlékek idézésére oldódnak fel ráncaikból, vagy a kor egy-egy időszerű irodalmi problémájával kapcsolatban mozdulnak meg szenvedélyes igazságkereső indulattal. Ezt a hármaskönyvet

formában csak Wajda, Kawalerowicz, Munk volt képes közölni. Ha egy amerikai nyúlt hozzá, abból megszülethetett a *Doktor Zsivago*, de sohasem a *Hamu és gyémánt*...

Nos, ha ez így van — és erre maga a filmtörténet a leghihetőbb tanú —, akkor hatványozottan érvényes a magyar filmre. Ugyanis abban a nemzetközi fellendülésben és differenciálódásban, amely világszerte megnyilvánul a hetedik művészet birodalmában — részben a tévétől való rettegés kétes zászlója alatt —, egyébként lehetetlen helytállni. Helytálláson elsősorban a művészi színvonal megtartását értem, nem pedig a filmgyártás növekvő kapacitását, a filmek számának külsőleg hízelgő statisztikáját. Hiszen a mai magyar játékfilmgyártás kicsiny. Átlag évi húsz-huszonöt film előállítására terjedő teljesítménye elenyészően csekély, ha arra gondolunk, hogy mások, mint Japán, India, egyetlen évben 652 avagy 378 művel rukkolnak elő, nem említve olyan film-nagyhatalmokat, mint az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Franciaország, Olaszország. Márpedig az a 20—25-ös szám, ami megoszlik a különféle közönségigény diktálta kívánalmak, műfajok között, meglehetősen szerény. Annál szebb a tett, izgalmasabb a merészség, hogy ennyi filmből évente kikerüljön a nemzetközi siker, rangos fesztivál-díjas produkció is. És a sikereket megelőző, többé-kevésbé félénk rendezői nyilatkozatok: vajon megértik-e az új művet, éppen sajátosságai nem akadályozzák-e a megértést, hiszen nemhogy történelme, de maga a nép is szinte teljesen ismeretlen nemcsak Acapulcóban, de már San Sebastianóban is. És aztán következik a meglepetés. Az elragadtatott kritikák, díjak.

A probléma előtt felesleges megtorpannunk, elcsodálkoznunk — a választ a művek sokszólamúságában, művészi megvalósulásuk mértékében találhatjuk meg. Ezért nem megmagyarázhatatlan jelenség, miért vetítették hónapokig telt házak előtt New Yorkban Jancsó Miklós remekművét, a *Szegénylegényeket* és Moszkvában Szabó István lírai valóságát, az *Apát*. A legutóbbi pécsi filmes sereg szemle színvonalas összeállításában ismételtén jól példázta a mai magyar film helyzetét. Mert akármelyik produkciót vizsgáljuk is a *Falaktól* a *Nyár a hegyen*-ig, okvetlenül fel kell figyelnünk arra a közős vonásra, amely még Sándor Pál látszólag kivételnek számító filmkölteményében, a *Bohóc a falon*-ban is realizálódik. Hiszen az az atmoszféra, melyben Kiki és társai bolyonganak a felnőttkor határán, egyáltalán nem mentes a szocialista Magyarország jelenének különféle ráhatásaitól, sőt. S ha ezt az aktív valóság-közponitű nemzeti jelleget szemléljük, rögtön rábukkanunk a magyar filmesek alap-törekvésére, arra, hogy elsősorban önmaguknak önmagukról valljanak. Hiányzik az a külföldi díjakra kacsingató törekvés, amely nyakatekert formanyelvet agyal ki magának, s hiányzanak azok a megszüpítő pózok, amelyeket fel szokás venni, ha az ember idegenbe rándul.

Mindannyian jól emlékezünk Kovács András kitűnő filmjére, a *Hideg napokra*, és azt is tudjuk, miért nem aratott nálunk sem, minden artisztikuma

téka

ellenére, átütő közönségsikert. Ennek valószínűleg éppen az a fő oka, hogy manapság általában csak olyan tettekről szokás egy népnek filmet készíteni, amelyben az ősök, a tiszteletre méltó, makulátlan ősök megkísérlik a szembenállást a retrográd erő-
kel, nem pedig... Nos, Kovács András most is ilyen, ha más vonatkozásban is, de mindenképpen kellemtelenkedő kérdéshez nyúlt. A *Falak* lényegében a modern értelemben vett vezetőkáder és beosztott viszonyáról vall, arról, hogy tabu-e a vezető, hol kezdődik a szocialista társadalomban a személyi érinthetlenség. S Kovács a félreértelmezett liberalizmust is felemlíti példaként, akárcsak — noha más tartalommal — a *Nyár a hegyen* érzékeny rendezője, Bacsó Péter. Ez a jelen ügyében kardoskodó magatartás, ami olyannyira sajátja szocialista társadalmi rendünknek, s ami majdnem megközelíthetetlen Nyugaton, jelen volt — mégpedig meghívásra — a legutóbbi velencei, San Sebastianó-i fesztiválok. Sőt, ahogyan fogadták Kovács és Bacsó produkcióját, az sokatmondóan bizonyította, hogy a magyar film feltűró népszerűsége nem merő divat. Persze, a Kovács-féle filmek feltétele az, hogy olyan légkörben szülessenek meg, mely egyetlen törvényt ismer csak, a valóságot, az igazmondását. Másként nem lehet. A lakkozás, az idealizálás, bármilyen csekély mértékben bukkan is fel, zavarossá teszi a kimondott gondolat visszhangzó tisztaságát. Elég az okfejtés egyetlen hamis íve ahhoz, hogy az épület aszimmetrikus, torz — azaz elfogadhatatlan legyen. Még az *Eltávozott napot* rendező Mészáros Márta sem tud más koordináták után igazodni, pedig az ő története (a szülőanyját s önmagát kereső lány sorsfordulója) évtizedek óta vissza-visszajáró téma; ez a film is éppen maiságával szavahihető.

Az új magyar film szükségyszerűen nyúl vissza a történelemhez tanulságért, példaért. Jancsó Miklós régebbi időkre megy vissza, mint Kovács András a *Hideg napokban*. De a nálunk is bemutatott *Szegénylegények* üzenetét megértette az is, aki az 1867-es kiegyezés politikáját alig vagy egyáltalán nem ismerte, ismerhette. Korszakok, korok sajátosságai villantak fel ebben a filmballadában, amely új stílust, új filmnyelvet teremtett az egyre szélesedő, színesedő magyar filmvilágban. S ha a *Szegénylegények* szakítás a tömegfogyasztásra szánt, a maguk módján színvonalas, ám különösebben nem eredeti Jókai-adaptációkkal, akkor még inkább szakítás a rövidesen filmszínházaink műsorára kerülő *Csillogosok, katonák* — de nem csupán a romantikával, hanem mindenekelőtt egy esztétikai törvények által még nem szentesített, valójában azonban élő műfajjal, az ún. háborús filmmel.

Es itt egy pillanatra álljunk talán meg. Egy nyugati fesztiválon úgy hirdették Jancsó alkotását, mint „leleplező” művet a vörös hadseregről. A szovjet-magyar koprodukcióban készült film nyilvánvaló félremagyarázásáról vagy félreértéséről van szó. Jancsó Miklós filmjét kommunistaellenesnek felfogni több mint rosszindulat — egyenesen badarság. Egyszerűen arról van szó, hogy nem azt a hőstípust, mitológiát nyújtja, amit régebbi beidegződések alapján egyesek elvárnak. Nem nyerítő, ágaskodó méne-

a grafikusművész Kós saját eredeti metszetei egészítik ki — egy negyedik arcképpel. A szép kiadványt Balogh Edgár meleg méltatása vezeti be. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Jean-Paul Sartre

A szavak

A *Horizont-sorozat* első Sartre-kötete a francia író-filozófus legjelentősebb, nagy nemzetközi sikert aratott regényét iktatta be. Sartre-t, az író, különösen a drámaíró, a társadalmi és világnézeti kérdések bátor felvetőjét már ismerjük. Önéletrajzi regényében az egyéniség fejlődésének útját követi végig egy olyan környezetben, ahol a gyermeki öntudat legelső rezdüléseitől kezdve fokozatosan különül el, majd fordul szembe egymással az egyéniség és a környezet hatására játszott szerep. „Légy az, aminek látszani szeretnél” — mondja egy aforizma, s ezt az igazságot az író negatív vetületben, a két sík elkülönülésének útját követve, saját környezetét elemző ironiával látva eleveníti meg. A regény magyar fordítása Justus Pál munkája. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Nagy Miklós

Jókai

Sokéves kutatómunkában s a kritikai Jókai-kiadásban szerzett széles körű tájékozottság és tapasztalat jellemzi Nagy Miklós művének első — Jókai írói pályáját 1868-ig követő — részét. Az anyag terjedelmessége s a problémák sokfélesége fölött úrrá lesz a rendező-rendszerző elv s a szerző érdeklődése a regényműfaj elméleti kérdései iránt. Jókai regénytrófi fejlődésének

téka

útját követve tárul fel az olvasó előtt az életrajz sok fontos részlete is, a pályaképből pedig — az indulást jelző, romantikus elemektől zsúfolt regényektől a mesélő fantáziával meglevevénített erdélyi történeti regényeken, a reformkort idéző romantikus hőseposzkon át a társadalmi-nemzeti problémák felé bizakodva tekintő vagy a kiegyezés küszöbén némi elégedetlenséget hallató művekig — előttünk állnak az életmű legfontosabb elvi problémái is. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Hervay Gizella

Kobak második könyve

Kobakról, a kalandjárta óvodásról szólnak a mesék, melyek környezetvilága, még játékfigurái is annyira életesek, mint a könyv kis hőse. Motorizált játékszerei olykor összeverekcsenek, de tudnak igaz barátságra inteni, kinevetik a dicsekvő, csengőbongó üveggolyót, és megdicsérik a szerény, dolgoz agyagtörpét. Ruhácskája, kisköténye hű pajtások, kik megdorgálják Kobakot, ha szófogadatlán az evéskor vagy az óvodában. A szorgalmasság, jómagaviselet árán kiharcolt igazi Fiathatszáz játékautóvá zsugorodik vissza, mert Kobak hazudott, és rossz gyermek volt.

Nevelő célzatú, kedves humorral, tömörséggel megkomponált, nyúl farknyi mai mesék mai gyermekek számára, amelyekben a felnőtt olvasó is derülni tud. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Hugo Grotius

Despre dreptul războiului și păcii

Hatalmas könyvészeti apparátussal készült fordítás: évek-re szóló olvasnivaló. A De

ket, harciasan hurrázó katonákat, ragyogó győzelmeket, megfutamodó ellenséget látunk itt. Megannyi statisztikai adat győzhet meg róla, mennyire lecsökkent az utóbbi időben bizonyos háborús filmek látogatottsága. Mit tett Jancsó? Hernádi Gyulával, állandó forgatókönyvíró partnerével együtt lehámozta azokat a sallangokat, melyekkel a személyi kultusz éveiben a múltat illet elborítani. Még akkor is megteszi ezt, ha a látvány idilli összképét egyből fel is robbantja. Persze mindehhez volt előtanulmány is: a kamaszosan bájos *Igy jöttem*. Két kiskatoná, egy szovjet fiú s egy magyar hadifogolygyerek ellenségeskedésből barátsággá nemesedő kapcsolata, amely — noha egy tehéncorda harciasnak igazán nem nevezhető szomszédságában fogamzik meg — csöppet sem mentes azoktól a problémáktól, melyekkel a tizennyolc évesek szemben találták magukat a háború idején.

Jancsó már itt szakított a „hősiesség” olyasfajta értelmezésével, aminek klasszikus példája immár a *Berlin eleste*. A *Csillagosok*, katonákban tovább megy, már nem két emberre koncentrálnak, hanem egy egész hadseregére, ezen belül a vörösök, a „csillagosok” és a vöröskatonává szegődő volt magyar hadifoglyok sorsára. Ez a sors pedig nem irigylésre méltó. Látszatra szinte semmiféle különbség nincs a fehérek s a vörösök tábora között. Am ha a történelem perspektívájából, a ma szemszögéből nézzük 1919 eseményeit — kommentárra sincs szükség. Jancsó nem grallovagok és ármánykodó kishitűek párharcát keresi, emberek—hitek összecsapását — azt sugallja, hogy a háború iszonyatos, rettenetes, mindkét fél számára egyaránt elviselhetetlen, kibíratatlan, amelyet azonban végig kell vinni, mert nélküle a helyzet még elviselhetlenebb, kibíratatlanabb. Ebben a folyamatban ideiglenesen győzhetnek akár a fehérek is, a végső diadal azonban korántsem az övék. Ebben a megítélésben, megközelítésben nem hihetetlen egy nyírfaerdőben keringőző, franciásan hódító cári tiszt vagy az erőszakos vörösparancsnok, a kegyelmet osztó fehér ezredes és az áruló csillagos. S itt szándékosan a szokatlanabb példákat idézem. Jancsó tudja jól, hogy ma már a nézőt, a nagykorú nézőt nem „pihentetni”, nem „kikapcsolni” kell, sokkal inkább felrázni, vitára serkenteni önmagával, az eseményekkel.

Ez a múlttal, jelennel egyaránt következetesen szembenéző, aktív művészi magatartás, amely a kortárs problémákat tartja szem előtt, s ezért vállalkozik a múlt feltárására is — ez teszi mindenekelőtt elevenné, hatásossá a mai filmet. S hogy mindez nem csupán az elmúlt két esztendő irányzata, arra optimista példa az új Sára Sándor-mű, a *Feldobott kő*. A címről valószínűleg másnak is Ady szép sorai jutnak az eszébe, s ebben az erősen, szinte szokatlanul pontos önéletrajzi jellegű filmben valóban sok van Ady poétikus dühéből, dacából. Ha rokonítani kellene, Fábri Zoltán *Hűsz órájához* vagy még inkább Kósa Ferenc *Tízezer napjához*, a Cannes-i fesztival díjasához hasonlítanám. Csakhogy élményanyagában más, új Sára témája. Mert noha ő is az elmúlt hűsz esztendő paraszti életéről vall, abban a módorban teszi, ahogyan azt még senki

sem tette, s igazsága is más, újszerű, eddig még nem látott, eddig még nem hallott. Sára Sándor, aki nagyszerű operatőr is, nemcsak filmképeinek szépségével, hanem mondanivalójának humánumával, időszzerűségével ragad meg. Az egyes jelenetek azért feledhetetlenek, mert — igazak.

Szólni csak úgy és akkor érdemes, ha van miről szólni. Téma van bőven, de ehhez kutatni kell, ehhez merésznek kell lenni, ehhez felelősség kell. Mert a jó film egyben tett is. Politikai, társadalmi tett.

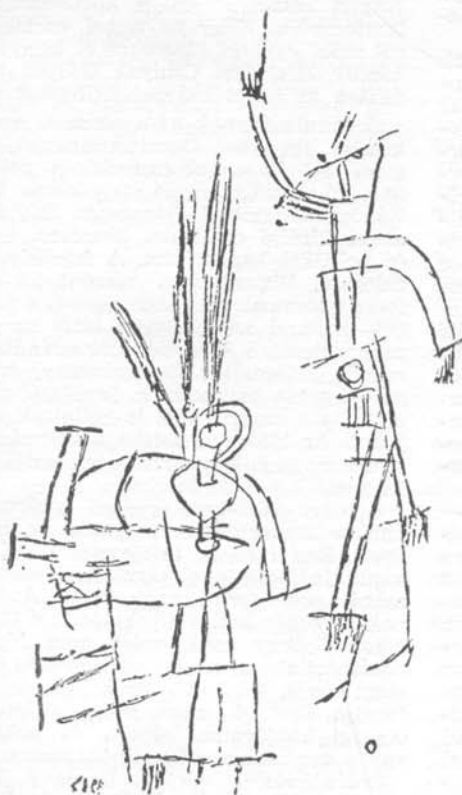
Derűs György

iure belli ac pacis román kiadása akár bestseller is lehet manapság, a polemológia új virágzása idején. Grotius is meg szeretne volna győzni a fejedelmeket a háborúk értelmetlenségéről, s ha erre nem volt mód, legalább humánusakká szeretne volna szelídíteni a háborúkat: az embert embertelenségében is emberségére emlékeztette, ami nemes dolog, függetlenül attól, hogy ki a lólab: a békés, háborítatlan kereskedelem lehetőségének biztosítása. Fordította: George Dimitriu. Vladimír Hanga bevezető és Valentin Al. Georgescu záró tanulmánya (Hugo Grotius în cultura juridică românească) szinte megköveteli, hogy Grotius kapcsolatait e tájakkal minden vonatkozásban, de főként jogtörténetileg feltárjuk. (Editura științifică, 1968.)

Joseph von Eichendorff

Egy mihaszna életéből

Az író a német romantika második nemzedékéhez tartozó tájköltő, igazi ábrándozó, a romantikus erdő énekese. Elbeszélése naiv történet, melyet a madarak dala, az erdő és a virágok szépsége, illata s a völgyben fekvő falvak hangzuga tölt meg lírával. A vándorló főhős, egy német falusi legény, „víg madár”, akinek szerelme a szeretett „nagyságos asszonnyal” végül révbe jut. Kis remekmű ez a dalokkal átszőtt elbeszélés, az író nosztalgiája az eltelt ifjúság és az olasz táj után; a német romantikusok jellemző élményvilága, műveik atmoszférája jól felismerhető benne. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Paul Klee: Varázsló